

mijn *streek*

2017

NUMMER 1

MERKWAARDIG VERHAAL(D)

Bent u Heerleenaar van
geboorte?

Dan bent u een buitenlander

THEMA

Zwembad Boschdal
te Vaesrade-Nuth

PORTRET

Jan Willem Kochen

Motor van de middenstand in
Spekholzerheide in de jaren twintig
en dertig van de 20ste eeuw

GESCHIEDENIS ACTUEEL

'Stolpersteine'
in Parkstad

Van het bestuur

Omslag:

Plaquette-maquette die de ingang van de Heerlense synagoge aan de Stationsstraat markeert.

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen.
Tel. 06-10416501.
E-mail: redactie@MijnStreek-Parkstad.nl
website: www.MijnStreek-Parkstad.nl
Bankrekening: NL 86 INGB 0002 0699 07
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van Herle, Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter,
K. Smeets-Limpens, secretaris;
H. Otten, penningmeester; P. Borger;
R. Braad; mr.ir. J. Smeets;
drs. A. Quaedackers.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur;
drs. K. Linders, redactiesecretaris;
drs. A. Quaedackers, eindredacteur;
S. van Daal BA; drs. M. van Dijk;
dr. F. Gerards; W. Nolten; drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs:

Artikelen kunt u per post of liever per mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN: 2468-6166
Jaargang 2 – 2017

Verschijnt driemaandelijks.
Abonnementen per jaar à € 19,90 of € 18,90 bij automatische incasso. Looptijd van een abonnement is uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers van dat jaar nageleverd. Los nummer: € 6,-, excl. porto- en verpakingskosten.

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems
Druk: Schrijen-Lippertz

Alweer de vierde aflevering van ons tijdschrift, het eerste nummer van de tweede jaargang, zorgvuldig samengesteld door de redactie met oog voor veelzijdigheid en kwaliteit.

Het verleden is actueler dan ooit. De huidige globale ontwikkelingen vragen om deskundigheid als het gaat om de vraag “hoe zat dat ook alweer en hoe is het ontstaan?” Het duiden van nieuws, het verleden van morgen dus, kan alleen objectief vanuit historische kennis, besef en perspectief!

Voor historici, professionals, de vele liefhebbers van historisch onderzoek en natuurlijk ook het Land van Herle zijn er kansen hierin een belangrijke rol te spelen. Samenwerking met andere instellingen die zich met onze geschiedenis bezighouden en intensief contact met de vele heemkundeverenigingen zijn daarom van groot belang. Het binden en boeien van de vele jonge historici en belangstellenden voor ons verleden is de grootste uitdaging. Het belang van geschiedenis voor de ontwikkeling van kinderen is evident, de rol daarbij van het onderwijs behoeft geen toelichting.

Onze Historische Kring Het Land van Herle is het vorig jaar gestart met een bewustwordingstraject om de traditionele manier van onderzoeken en publiceren kennis te laten maken met nieuwe vormen van geschiedenisbeleving zoals wij die zien bij jongere belangstellenden. Die laatste groep werkt anders, leeft anders en bepaalt veelal zelf haar manier van werken. Dat wordt natuurlijk mogelijk gemaakt door digitalisering, globalisering en onze 7x24 uur maatschappij.

Een prachtige uitdaging waarbij steun van het bedrijfsleven, overheden en instellingen onontbeerlijk is. Weinig gebeurt meer vanzelf en anders denken en doen is spannend en inspirerend. De stap om Mijnstreek uit te gaan geven hoort daar bij en tot nu toe hebben wij, het bestuur, maar zeker ook de redactie, geen spijt van deze stap. Ik dank daarom bij deze de vele vrijwilligers die hieraan een bijdrage leveren. Auteurs, redacteurs, vormgevers, bestuurders en andere 'waterdragers', we hebben ze allemaal hard nodig! Ik roep heemkundeverenigingen, historici en bewoners van heel Parkstad op hun kennis en enthousiasme met elkaar te delen. 'Delen is immers het nieuwe vermenigvuldigen'.

Will Terpstra
voorzitter Land van Herle

- Thema** 5 Zwembad Boschdal te Vaesrade-Hoensbroek
Paul Borger
- Thema** 5 Heerlense vrijwilligers in de Spaanse Burgeroorlog (1936-1939)
Marcel Krutzen
- Merkwaardig verhaal(d)** 14 Bent u Heerleenaar van geboorte?
Dan bent u een buitenlander
Frans Gerards
- Geschiedenis actueel** 21 'Stolpersteine' in Parkstad
Heerlense synagoge en adressen van gedeporteerde Joden uit Heerlen,
Kerkrade en Landgraaf gemarkeerd
Roelof Braad
- Ingezoomd** 27 Plaquette Weltense oorlogsslachtoffers
Marcel Krutzen
- Portret** 25 Jan Willem Kochen
Motor van de middenstand in Spekholzerheide in de jaren twintig en dertig van de 20ste eeuw
Frans Gerards
- Uitgelicht** 27 Over de mijnstreek in transitie: 'Het geluk van Limburg'
en 'De Antistad'
naar aanleiding van twee recente bestsellers over de jongste geschiedenis van de regio
Frans Vonk
- Aangestipt** 28 Sander van Daal en Anita Quaedackers

Reacties op 'Mo(nu)mentje' in het vorige nummer

Park van Huize (klooster) Loreto te Simpelveld.

Boerderij is Putstraat 26 Kerkrade/Eygelshoven.

PAUL BORGER

Paul Borger is schrijver, uitgever en bovenal regionaal amateuhistoricus. Hij maakt deel uit van het team 'Hoensbroekse Historie'

Zwembad Boschdal te Vaesrade-Hoensbroek

In 1935 was het niet mogelijk om in Hoensbroek of naaste omgeving veilig en onder toezicht te zwemmen. Al langer was toen sprake van de aanleg van een badinrichting tussen Terschuren en Vaesrade in de vlakke van de Naanhof.

Op 9 december 1935 schreef de heer J. Koets van de firma Gebroeders Koets metaalwerken uit Hoogkerk een brief aan het college van B en W van Hoensbroek. Daarin stelt hij dat hij een natuurzwembad wil aanleggen achter de Naanhof. Dit terrein is eigendom van de heer W. Schutte. Met hem had Koets een overeenkomst gesloten voor het geval het tot het bouwen van het zwembad zou komen. Hij zou graag willen vernemen of het college in principe bereid is om toestemming te verlenen voor de oprichting van de badinrichting. Ook vraagt hij of het college eraan mee wil werken dat bedoeld werk met overheidssubsidie in werkverschaffing wordt uitgevoerd. Dat is bijvoorbeeld in de provincie Groningen bij vrijwel alle nieuwe badinrichtingen het geval geweest. Hoensbroek heeft op dat moment, we zitten dan in de crisisjaren, 442 werklozen, 65 mensen die geplaagd zijn bij de werkverschaffing en 195 opgenomen in de steunregeling. De gemeente zou in dat geval de plannen met kostengroting moeten indienen bij het Departement van Sociale Zaken via de Rijksinspecteur van Werkverschaffing en Steunverlening bij de provincie Limburg. De gemeente Hoensbroek heeft daar wel oren naar en nodigt de heer Koets uit om op 28 december 1935 zijn plannen te komen bespreken. De bespreking verloopt erg positief en twee dagen later wordt de aanvraag met begroting verzonden naar de Rijksinspecteur van Werkverschaffing. Nadat de rijkssubsidie was toegezegd stuurt de heer

Koets op 11 maart 1936 een verzoek naar het college van B en W om vergunning te verlenen voor het aanleggen en exploiteren van een zwembad dat zou worden uitgevoerd in beton volgens de tekeningen die reeds toegezonden waren. De gemeente stuurt de papieren door naar gemeentearchitect Van de Berg met het verzoek om advies. Reeds op 17 maart stuurt deze zijn advies van drie kantjes naar het college. Hij geeft hierin aan dat er op dat moment geen regelgeving is voor de bouw en de exploitatie van zweminrichtingen. Nergens was destijds vastgelegd aan welke eisen het geheel moet voldoen opdat de hygiëne gewaarborgd is en het bad geen gevaar voor de gezondheid van de zwemmers oplevert. Wel staan er voorschriften in de bouwverordening wat betreft het gebruik van materialen en de inrichting van de gebouwen zoals kleedcabines en privaten. In het kort komt het hierop neer dat het spoelwater van de toiletten, wasbakken en ander vervuild water nooit in het zwemwater terecht mag komen en degelijk afgevoerd moet worden. Het water moet voortdurend verversd worden en voldoen aan de zogenaamde Eijkmanproef waarbij het aantal Ecolibacteriën de 1000 per cc niet overstijgt. In principe bestaat er tegen het oprichten van het zwembad geen bezwaar indien er voldaan wordt aan de bepalingen zoals door ingenieur Van de Berg zijn gesteld. Bijzonder voornaam is de eis dat er absoluut niet gemengd gezwommen mag worden. Dat is dus verboden. De plannen werden akkoord bevonden en bij besluit van B en W op 12 mei 1936 goedgekeurd. Er volgde een aanbesteding voor de bouwkosten. Dat dit slechts een formaliteit was, blijkt uit het feit dat die werd gewonnen door de Groningse metaalwarenfabriek van de gebroeders Koets te Hoogkerk,

tevens de opdrachtgevers en financiers, met de laagste inschrijving van 8500 gulden. Ontwerper en uitvoerder van het bouwplan was dhr. Aalders uit Hoogkerk.

Aanleg van het zwembad

Er kwam commentaar op het plan. Waarom kwamen er in Hoensbroek 'vreemde Groningers' werken terwijl hier zoveel werklozen zijn. Toch is het zwembad gebouwd in het kader van de werkverschaffing en is hier ook subsidie voor gegeven. Volgens een schrijven in de krant van 21 april werd betoogd dat de opdrachtgevers de gebroeders K. en J. Koets weliswaar uit Groningen afkomstig zijn maar dat zij nu in Vaesrade op de Naanhofsweg 82 wonen en dat alle tewerkgestelden uit Limburg afkomstig zijn en voor 90% uit Hoensbroek komen. De werkzaamheden begonnen op 18 mei 1936 achter 'Ghen Naanhof' bij Vaesrade. Er ging een twintigtal werklui uit Hoensbroek en omgeving aan de slag. Alleen de uitvoering van de betonwerken is in handen van een Groningse firma terwijl 'onze mensen' het overige werk doen. Op 14 juni kwam een Groningse arbeider dusdanig te vallen dat hij een aantal ontwrichtingen opliep en zich onder doktersbehandeling moest stellen.

Het zwembad zal 20 x 50 meter worden met een bodem die bestaat uit 30 cm wit zand. Het gehele bad is omringd door bos en middelhoog kreupelhout. Het ligt aan drie zijden door heuvels ingesloten en is daardoor beschut terwijl de kant van het 'gezonde' zuiden open is. Het water wordt betrokken uit de vele aanwezige bronnetjes. Hieruit komt helder water en zij leveren per dag meer dan 25m³ aan het zwembad. Dit heldere water wordt voorverwarmd in een bekken van waaruit het water overvloeit in het eigenlijke zwembassin. Het overlopende water wordt afgevoerd naar de nabij gelegen Geleenbeek. Tevens zal de weg naar het bad verhard worden en er komt een kleine parkeerplaats.

Opening van de zweminrichting

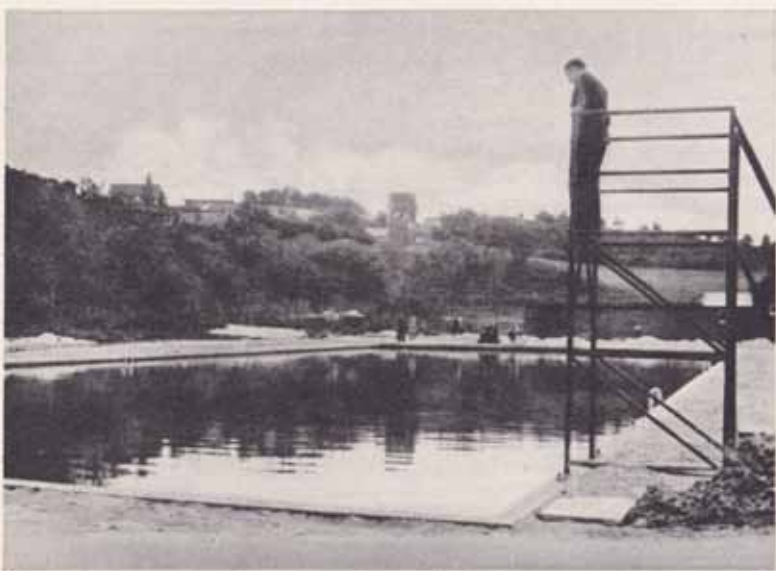
Een week voor de opening wordt het college van Burgemeester en Wethouders uitgenodigd en de locoburgemeester wordt gevraagd of hij het openingswoord wil spreken. De dag voor de opening wordt dit bevestigd.

Zaterdag 1 augustus 1936 was de grote dag van de opening van zwembad Boschdal. Het Limburgsch Dagblad wijdde op 3 augustus een artikel aan de opening en meldde dat deze onder grote belangstelling van onder andere de arbeiders die aan het zwembad gewerkt hadden, inwoners van Hoensbroek en omgeving en een aantal genodigden had

plaatsgevonden. Tegen 15.00 uur richtte locoburgemeester Cremers van Hoensbroek een woord van hulde aan het adres van de heer Koets, die het initiatief genomen had om dit zwembad op te richten. Hij bewonderde diens ondernemingsgeest, wenste hem veel succes in de toekomst met de mooie inrichting en verklaarde het zwembad voor geopend. De heer Koets bedankte voor de feestelijke officiële opening en hoopte dat het nieuwe zwembad genoeg aantrekkingskracht had om ook bezoekers uit de omliggende plaatsen te lokken. Verder spraken nog de voorzitters van zwemverenigingen uit Brunssum en Heerlen, die vol lof spraken over de exploitanten Koets en Schutte. Vervolgens vonden onder grote belangstelling de zwemwedstrijden plaats voor heren en jongens, waarbij mooie prijzen te winnen waren. Door de aandacht in de diverse lokale kranten was er flink wat belangstelling. Alleen al op maandag 13 augustus hadden meer dan 300 personen verfrissing in het bad gevonden, terwijl het op de overige dagen niet veel minder druk was.

Zoals eerder beschreven ligt het bad in een dal in een zeer natuurrijke omgeving, omgeven door een dicht struweel waartussen schilderachtige berken statig rijzen, vandaar de naam Boschdal. Het zwembassin met een inhoud meer dan 160 m³ is in drie stukken verdeeld. De waterstand loopt op van 25 tot 300 cm met aan weerszijden van de twee grootste afscheidingen mooi verchromde klimladders. Voor de geoefende zwemmers is er een mooie duikplank op de juiste hoogte geplaatst. Er is een twaalfstal kleedcabines met daarnaast een directiekamer en een toiletblok. Het 'strand' is met wit zand bedekt en loopt als terras aan weerszijden in het bos uit wat voor een bekoorlijke aanblik zorgt. Het bad zal afwisselend geopend zijn voor dames en heren en zoals het tijdschema aangeeft zal er een beleid

Een opname van het nieuwe onoverdekte zwembad „Het Boschdal” te Vaesrade-Hoensbroek, dat dezer dagen werd geopend.

Foto: Rein van Lieshout

Openstelling Bad „Boschdal”, te Vaesrade-Hoensbroek.

WOENSDAG 19 Aug. dames 8.30—10.30, 14—18; heeren 6.30—8.30 (10.30—12.30 en 18—20.
 DONDERDAG 20 Aug. Dames: 8.30—10.30, 14—18; heeren 6.30—8.30, 10.30—12.30 en 17—20.
 VRIJDAG 21 Aug. Dames 8.30—10.30, 14—16; heeren 6.30—8.30; 10.30—12.30 en 16—20.
 ZATERDAG 22 Augustus. Dames 8.30—10.30, 16—18; heeren 6.30—8.30, 10.30—12.30 14—16 en 18—20.

Artikel in het Limburgsch Dagblad van 18 augustus 1936.

BAD BOSCHDAL te VAESRADE
 vraagt wegens teleurstelling
 voor 1 Juni gedipl.
BADMEESTER
 Sollicitaties spoedig aan W. HERMANS, Kerkstraat 3, BRUNSSUM

Advertentie in de Limburger Koerier van 25 mei 1942.

van strenge scheiding van de mannelijke en de vrouwelijke zwemmers worden gevoerd. Het zwembad was bij de opening nog niet helemaal klaar. Al snel werden er douches aangelegd en werd een gedeelte van het 'strand' betegeld. De dames hadden in het kader van de privacy geopperd een algehele doekafzetting naast de kleedlokaaltjes te plaatsen.

Het bad in het Vaesraderbos ligt weliswaar niet in het centrum van Hoensbroek, maar heeft daarentegen het voordeel dat het centraal is gelegen tussen Nuth, Hoensbroek, Vaesrade en de omliggende plaatsen.

Het seizoen van 1937 begon op 15 mei. De exploitanten hadden ervoor gezorgd dat het bad inmiddels rondom betegeld was, er een tweede springplank voor minder geofende zwemmers kwam en aanpassingen van het voorverwarmingsbassin waren aangebracht. Het bassin was tweemaal grondig gereinigd en Staatsmijnen had toegezegd om de afwatering naar de Geleenbeek beter te regelen.

Duitse bezetting

Toen in 1940 de oorlogsdreiging werkelijkheid werd, ging het zwembad dat jaar en het jaar daarna niet open. De eigenaren zagen er geen brood meer in. Ze boden het zwembad in zijn geheel te koop aan en eind 1941 werd het verkocht aan J. Huurdeman, arts te Oirsbeek en G.F.C. Rijnders, juwelier, wonende Kerkstraat 3 te Brunssum. Begin 1942 wordt het bad en de omgeving in orde gemaakt om het na het verkrijgen van de vergunning weer te openen.

Op 4 april 1942 doen de nieuwe eigenaren een 'aanvraag tot het voor het gebruik openstellen van een zweminrichting' aan het adres van de burgemeester van Hoensbroek. Deze schuift dit verzoek

door naar gemeentearchitect Van den Berg die voor verdere afhandeling zorg zal dragen.

Op 30 april informeren de eigenaren naar de stand van zaken. Architect Van de Berg geeft de burgemeester op 29 mei te kennen dat het zwembad Boschdal naar behoren op orde is gebracht en dat hij verder geen op- of aanmerkingen heeft. De openstelling zal worden gedoogd. Men had ook een badmeester aangesteld maar deze had verstek laten gaan en op 26 mei adverteerde men voor een nieuwe gediplomeerde badmeester. Deze kwam er. Het zwembad wordt dan geëxploiteerd door W. Hermans en J.H. Consten, wonende Dorpstraat 30 in Brunssum. Zij zijn tevens verantwoordelijk voor het toezicht dat tijdens de openstelling aanwezig moet zijn. Omdat het Noordzeestrand gesloten is vanwege de Duitse kunstverdediging, komt er op 8 juni 1942 een oproep van het Departement van Binnenlandse zaken om de openingsuren voor het 'vrij' zwemmen te verruimen om zo het zwemmen te bevorderen.

De prullenbakken bij het bad worden onvoldoende geleegd en de rommel wordt niet goed in het bos begraven en dit trekt ratten aan. Gebruikers en omwonenden dienen klachten in bij de gemeente. De gemeente reageert alert en stuurt architect Van de Berg en de politie op pad. Zij inspecteren het bad op 10 juni om 10 uur 's ochtends en wijzen de leiding op de misstanden. Die belooft hierop beterschap.

Richtlijnen en vergunning

Intussen had de burgemeester advies betreffende de vergunning en richtlijnen voor badinrichtingen ingewonnen bij de inspecteur van Volksgezondheid, de heer H.W.J.M. Trines in Breda. Deze antwoordt

op 24 augustus 1942 dat hij veel aanvragen heeft liggen en dat het nog enige tijd zal duren voor hij advies kan geven. Hij geeft aan dat men erin zal moeten berusten dat de zweminrichting 'Boschlust' zonder vergunning opengesteld blijft gedurende de rest van het zwemseizoen. Aldus geschiede.

Op 21 mei 1943 komt het antwoord van Staatstoezicht op Volksgezondheid dat inspecteur Trines een onderzoek heeft ingesteld en heeft bepaald dat de burgemeester de vergunning mag verlenen mits de zweminrichting voldoet aan een 16-tal voorwaarden. De voornaamste hiervan zijn:

Er moet altijd closetpapier in de privaten zijn. De privaatbakken moeten dagelijks geleegd worden en de inhoud hiervan moet op grote afstand van het bad gestort worden. De privaten moeten met ontsmettingsmiddel gereinigd worden. Er dienen voldoende afvalbakken te zijn en elke dag na sluiting moet alle afval opgeruimd worden. Het meenemen van glaswerk op het 'strand' is verboden. Er moet altijd een gediplomeerde badmeester aanwezig zijn. Mensen met open wonden, zweren of huiduitslag krijgen geen toegang. Er moet drinkwater aanwezig zijn dat gratis verstrekt wordt. Voor dames moeten er twee wc's aanwezig zijn en voor de heren een wc en drie urinoirs met waterspoeling en de mogelijkheid om de handen te wassen. De privaten mogen niet meer van hout zijn, maar moeten in steen zijn uitgevoerd met voldoende ventilatie en van binnen glad afgewerkt met een schrobgoot. De garderobe moet groot genoeg zijn om ook op drukke dagen de aangeboden kleren ordelijk te kunnen opbergen, met een deugdelijke ventilatie en een waterdichte vloer afhellend naar een schrobgoot.

Gezien de strenge scheiding van mannen en vrouwen vraagt de heer Consten, beheerder van het bad, op 12 augustus 1943 vergunning om gemengd publiek toe te mogen laten tijdens het diplomawemmen van de dames- en herenleerlingen. Dit wordt voor die gelegenheid toegestaan, maar het verbod van gemengd zwemmen blijft onverminderd van kracht.

Voor aanvang van het seizoen in 1944 wordt het bad door de gemeentearchitect gekeurd en middels een schrijven van 5 juni 1944 wordt aangegeven dat de inrichting voldoet aan de voorwaarden gesteld in de vergunning van 1943 zodat het zwembad geopend kan worden.

In 1945 gaat men later open omdat de toewijzing van de benzine voor de pompen leveringsproblemen kende waardoor het schoonmaken van de wanden en de vloer vertraagd is. Toch vraagt de beheerder de heer Consten goedkeuring om op 15 mei open te mogen gaan. De architect brengt op 17 mei een bezoek aan het bad en constateert dat het zwembad vuil is, de toiletten dichtgespijkerd zijn en dat van

de garderobe alle ruiten gebroken zijn en waardoor diefstal van de kleding mogelijk is. De aanwezige beheerder A.J. Huurdeman, wonende in de Kreyerstraat 3 te Echt, beloofde dat de volgende dag alles in orde zou zijn. En inderdaad het was allemaal in orde, op de ramen na. Die waren met hout dicht gemaakt. Men kon verder gaan met het vullen van het bad met de belofte dat men zou berichten als alles gereed was zodat er weer gecontroleerd kon worden. Deze controle vond plaats op 18 juni 1945 en er werd geconstateerd dat er in de kleedkamers geen kapstokken waren en dat er houtzwam op de plinten zat, dat er nog steeds geen glas in de ramen van de garderobe zat, er geen drinkwatervoorziening was, de toiletten heel erg stonken en dat er geen toilet papier aanwezig was. Desondanks was men een dag eerder opengegaan. Tijdens de controle was er een dame aan het zwemmen en was er, behalve de badmeester, nog een man aanwezig. Schande! Men kreeg aangezegd dat alles binnen acht dagen in orde moest zijn conform de opgelegde voorwaarden in de vergunning, wat ook gebeurde.

Heel wat jongens en meisjes kregen zwemles in Boschdal. De entree bedroeg destijds een kwartje (0,25 ct.). Badmeester was de heer Vieman. Hij was getrouwd met een dochter van caféhouder Halmans in de Hoofdstraat.

In 1946 gaat het seizoen pas laat van start. Men begint pas op 16 juli met het schoonmaken van het bad met de bedoeling om op 28 juli open te gaan. Deze datum werd verschoven naar 7 augustus, maar wegens het ontbreken van een gediplomeerde badmeester is het bad dat jaar niet open geweest. In 1947 heeft men het voornemen om op 17 mei te openen volgens beheerder Consten, inmiddels wonende in de Vijverstraat 30 te Brunssum. Het college van B en W van Hoensbroek antwoordt op 10 september aan de heer Rijnders, intussen wonende Kerkstraat 28 in Brunssum, dat het bad de laatste jaren aanleiding heeft gegeven tot vele klachten en dat de toestand van het zwembad zodanig is dat, als er geen grondige verbeteringen aan het bassin en de waterversing maar ook aan de cabines, douches, omgeving en dergelijke worden aangebracht, er niet op gerekend mag worden dat het zwembad het volgend seizoen zonder meer voor het publiek mag worden geopend. De eigenaren wordt gevraagd dit te overwegen en de plannen voor verbeteringen en aanpassingen ter goedkeuring voor te leggen aan het college. Deze schrikken hiervan en zien een flinke investering op zich afkomen. Die willen ze eigenlijk niet doen. Na onderling overleg besluiten ze om de gemeente Hoensbroek het aanbod te doen het zwembad over te nemen voor een bedrag van 10.000 gulden kosten koper.

De gemeente ziet hier wel wat in en vraagt op 1 oktober 1947 deskundig advies aan architect H. Wesselo in Bussum via de heer Trines van Volksgezondheid. De heer Wesselo bekijkt op 20 oktober samen met gemeentearchitect Van de Berg de zweminrichting en constateert dat het bad zeer fraai gelegen is, maar dat is ook het enige positieve. Het gehele zwembad moet gerenoveerd en aangepast worden aan de eisen van die tijd voor een regio met een bevolking van 16.000 inwoners. Bovendien is de ligging erg ongunstig ten opzichte van Hoensbroek omdat het voor de inwoners niet centraal gelegen is. De kosten zullen zeker 30.000 gulden bedragen. De exploitatie zal niet sluitend te maken zijn en de aankoop wordt daarom ontraden. Het advies wordt ondertekend door H. Wesselo en J.J. van Voorst, Architecten B.N.A. en Adviseurs van de Koninklijke Nederlandse Zwem Bond. Het gemeentebestuur neemt het advies van dit architectenbureau over en ziet af van overname van het complex. Desondanks blijft het zwembad open. Door middel van een heel kleine advertentie op 16 juni 1952 maken de exploitanten reclame voor het bad.

Intussen is zwemclub 'Vaerade' ontstaan. De vereniging organiseert op zondag 29 augustus 1954 voor haar leden een dag 'diploma-zwemmen'. De uitslag hiervan komt in de krant.

Heel wat bewoners van Hoensbroek, Vaerade en omstreken hebben in dit natuurbad verkoeling gevonden en ook zwemmen geleerd, al dan niet bekroond met een diploma. Zij mogen graag aan dit fraai gelegen bad terugdenken dat eind vijftiger jaren gesloten is. Naderhand zijn de restanten van het bad opgeruimd en kon de eigenaar weer over het terrein beschikken. Tegenwoordig is dit beschermd natuurgebied.

Nu in de gemeente Hoensbroek geen zwembad meer was, bleef wel de wens naar een eigen zwem-

bad bestaan. De gemeente maakte vanaf 1947 diverse plannen in samenspraak en met steun van Staatsmijnen, maar die plannen kwamen niet van de grond. Nadat de gemeente Hoensbroek besloten had om het zwembad Boschdal niet te kopen dacht wethouder H.J.M. Moonen, die eigenaar was van het zeven hectare grote bos 'Jeugrubbe', dat hij hier zijn voordeel mee kon doen. Hij ontwikkelde in 1961 een plan om in zijn bos een zwembad, een speeltuin en een café-restaurant te bouwen. Een financiële bijdrage van de gemeente was niet nodig, wel vroeg hij de gemeenteraad om medewerking. De gemeenteraad kon hier ver in meegaan maar een zwembad werd absoluut niet toegestaan. Daardoor is dit plan in zijn geheel niet doorgegaan.

Eind 1965 wordt door de gemeenteraad een bedrag van drie miljoen gulden uitgetrokken voor de bouw van een sportcomplex waarvan onder meer een sporthal met tribune, een overdekt instructiebad en een aantal buitenbaden voor groot en klein omringd door een ruime ligweide deel uitmaken. Het complex wordt gebouwd aan de Terveurdweg. De bouw zou twee jaar duren. Zo kreeg Hoensbroek alsnog een mooi centraal gelegen zwembad 'Terveurd'. Het zwembad is er nog steeds. Na de herbouw enkele jaren geleden werd het herdoopt in 'Otterveurd'.

Een kleine advertentie op 16 juni 1952 in het Limburgs Dagblad.

Uitslag diplomazwemmen in het Limburgs Dagblad van 1 september 1954.

Bronnen

Rijkzeker archief 62 inventarisnr. 1245. Rijkzeker archief 72 inventarisnr. 5742. Natuur Historisch maandblad febr. 2007 jaargang 96. Met dank aan Jo Brassée en Jac Naebers.

Heerlense vrijwilligers in de Spaanse Burgeroorlog (1936-1939)

MARCEL KRUTZEN

Marcel Krutzen (1959) is afgestudeerd pastoraal werker, leraar VO-godsdiensdienst en levensbeschouwing en maatschappelijk werker. Sinds 1986 is hij als reclasseringswerker werkzaam in het arrondissement Maastricht.

*Generaals,
verraders.
Kijk naar mijn gestorven huis,
kijk naar kapot Spanje.
Maar uit ieder gestorven kind komt een geweer met ogen,
uit iedere misdaad groeien kogels,
die ooit de plek zullen vinden naar jullie hart!
Komt en ziet het bloed in de straten!
Komt en ziet het bloed in de straten!*

(Gedicht van Pablo Neruda over Franco en zijn misdaden)¹

Spaanse Burgeroorlog

Vanaf februari 1936 werd Spanje geregeerd door een Volksfront van socialisten en communisten; een republikeinse regering die door verkiezingen aan de macht was gekomen. Door het treffen van revolutionaire maatregelen zoals het toestaan van echtscheiding, het beperken van de invloed van de rooms-katholieke kerk, het verdelen van het grondbezit onder arme boeren en het controleren van de macht van het leger, wekte het Volksfront bij rooms-katholieke geestelijken, grootgrondbezitters, aristocraten, legerofficieren en andere conservatieve notabelen gevoelens van afschuw en angst op.

In juli 1936 pleegden nationalistische Spaanse legerofficieren in Spaans-Marokko een staatsgreep. Zij wilden de linkse Volksfrontregering elimineren. De rebellie breidde zich onmiddellijk uit naar de garnizoenssteden in Spanje. Na het dodelijk ongeval van generaal Sanjurjo (1872-1936) werd generaal Francisco Franco (1892-1975) de nieuwe leider van de coup. De rooms-katholieke Franco wilde Spanje 'zuiveren' van 'goddelozen' en een militaire dictatuur; een junta) vestigen. Franco-gezinde militairen kregen in Sevilla, Granada, Salamanca en Burgos de macht in handen. In Madrid, Barcelona en tal van andere steden mislukte de coup vanwege het hevige verzet van republikeinse burgers en soldaten. De Spaanse Burgeroorlog was een feit.²

Internationale Brigades

Enkele tienduizenden buitenlandse vrijwilligers slopen zich bij de Spaanse republikeinen aan om tegen de fascist Franco en zijn leger te strijden. Verreweg de meeste vrijwilligers waren jonge mannen, politiek linksgeoriënteerd en afkomstig uit arbeidersmilieus. Zij vormden Internationale Brigades. Ook zeven- à achthonderd Nederlanders, vaak communisten, vonden het hun plicht mee te strijden tegen het oprukkend fascisme in Spanje. Vaak wisten hun ouders of familieleden niet eens dat zij naar Spanje vertrokken waren.³ Tot deze vrijwilligers behoorden ook een aantal Heerlenaren.

Spanjevrijwilligers reisden heimelijk via België en Frankrijk naar Spanje. Via Perpignan trokken zij te voet over de Pyreneeën, via Marseille vertrokken zij per boot naar Barcelona. In Spanje kregen zij een militaire basisopleiding en werden zij aan diverse fronten ingezet.⁴ De meeste Nederlanders vochten in eerste instantie in de Duitse Thälmann-Compagnie.⁵ Vanaf maart 1937 vormden zij een eigen bataljon – 'De Zeven Provinciën' – onder leiding van kapitein Piet Laros (1901-1997), bijgenaamd 'Hollander Piet'.⁶

Uiteindelijk wisten de nationalistische van Franco, daarbij gesteund door Mussolini en Hitler in januari-februari 1939 de strijd te winnen. Ongeveer de helft van het aantal Nederlandse Spanjegangers zou tijdens de strijd gesneuveld zijn.

Spaanse Burgeroorlog

Kapitein Piet Laros, bijgenaamd 'Hollander Piet'

Zeven Provinciën Nederlandse Spanjestrijders

Heerlen-Meezenbroek, Thorbeckestraat

Tot 1975 regeerde Franco met ijzeren vuist. Hij voerde een waar terreurbewind. Veel politieke tegenstanders liet hij vermoorden. Spanje kwam in een politiek isolement terecht. Hieraan kwam pas na het overlijden van Franco in 1975 een einde.⁷

Heerlense Spanjestrijders

Wie de website 'Nederlandse vrijwilligers in de Spaanse burgeroorlog' van het Internationaal Instituut voor Sociale geschiedenis bezoekt, ontdekt in de lijst van biografieën gegevens betreffende negen personen die in Heerlen geboren en/of overleden zijn of er gewoond hebben: Engbert Kasimier, Conrad Coumans, Johannes van Delft, Hendrik Stevens, Bernard Böcker, Willem Duckers, Wilhelm Bouman, Hendrik Garritsen en Albert Potze, bijgenaamd de 'Stalin van Limburg'.⁸

De meeste Heerlense Spanjestrijders waren communistische (oud-)mijnwerkers, dikwijls niet-Limburgers, die in de wijk Meezenbroek of directe omgeving woonden.⁹ In de 'rode kolonie' Meezenbroek, een wijk met een 'rode partijschool' (Neutrale Volksschool), een buurt waarin 'rode vlaggen met hamer en sikkel' wapperden, floreerde de Heerlense afdeling van de Communistische Partij Nederland (CPN).¹⁰ De afdeling Heerlen telde in en omstreeks 1936 ongeveer 100 leden.¹¹ In een wei aan de Kasteellaan werden openluchtvergaderingen gehouden en in een pand aan de Schaesbergerweg bevond zich een vergaderlocatie.¹² De communistenleiders David Wijnkoop (1876-1941), Lou de Visser (1878-1945), Ko Beuzemaker (1902-1944) en Dirk Gortzak (1908-1989) reisden regelmatig vanuit de Randstad naar Heerlen om honderden partijgenoten uit de Limburgse Mijnstreek toe te spreken. De Heerlense communisten in Meezenbroek en omgeving vormden een hechte gemeenschap. Albert Potze, Jan Sanders, Hendrik Keesman, Jan Kram, Janus van Beers, Jacob Overeem, Otto Schumacher en andere Heerlense communisten waren felle antifascisten. Fascistische colporteurs werden, vaak met harde hand, de wijk uitgezet.¹³ Verschillende Heerlense communisten werkten voor de Internationale Rode Hulp (IRH). De IRH organiseerde onder andere vluchten, sluwwegen en onderduikadressen voor slachtoffers van het naziregime: communisten, joden en andere vervolgd.¹⁴ Vergaderingen en betogingen van Heerlense communisten werden dikwijls door de politie gedwarsboemd. Tijdens huiszoekingen bij communisten in en nabij Meezenbroek werden regelmatig wapens, munitie en pamfletten in beslag genomen. Sommige communisten werden voor korte of langere tijd gedetineerd.¹⁵ Duidelijk is dat velen de communisten als een groot gevaar beschouwden. De in 1918 opgerichte Heerlense Burgerwacht – een soort van vrijwillige reser-

vepolitie – riep herhaaldelijk 'weerbare mannen' op actief lid te worden van de Burgerwacht teneinde gewapenderhand bij te dragen aan het voorkomen of bestrijden van mogelijke communistische revoluties.¹⁶

Evenals 'Moskou' (Stalin) pleitte de CPN voor hulp en steun aan de Spaanse Republiek. Niet alleen Hitler en Mussolini, maar ook Franco bedreigde de Europese democratie. Hij en zijn fascistische volgelingen moesten bestreden worden. Communisten en andere linksgezinden, vrouwen en mannen, werden opgeroepen mee te vechten in de Internationale Brigades.¹⁷ Informatiebijeenkomsten werden georganiseerd en vrijwilligers geronseld, ook in Heerlen en omstreken.¹⁸ Zo vond er in augustus 1936 in Heerlen een drukbezochte meeting van communisten plaats waarbij uitvoerig gesproken werd over de Spaanse Burgeroorlog en democratische katholieken werden opgeroepen het fascisme niet te steunen.¹⁹ De Heerlense communistenleider c.q. de politieke agitator Albert Potze (1898-1988), (oud-) mijnwerker op de Emma te Hoensbroek, begeleidde Duitse en Nederlandse Spanjegangers.²⁰ Hij en zijn fanatieke medewerkers vingen hen op, boden hen tijdelijk onderdak, hielpen hen aan treinkaartjes en reisgeld. *'Als het een man was, die voort moest naar de Internationale Brigade, dan ging de lijn via Potze. (...) Potze zorgde ervoor dat de jongens die bestemd waren voor de Internationale Brigade, in Alicante terecht kwamen'*.²¹ Jazeker, Heerlen vormde een landelijk trefcentrum voor Spanjegangers.²² Zelf was Potze tijdens de Spaanse Burgeroorlog als 'CPN-verbindingsofficier' in Alicante actief (1937). Aan het front heeft hij nimmer gevochten.²³ Overigens, zij die verdacht werden van of zich schuldig hadden gemaakt aan het werven van Spanjestrijders werden door plaatselijke politierechercheurs opgespoord, aangehouden en ingesloten.²⁴ Vanaf 1937 was het ronselen van Spanjestrijders strafbaar. De Nederlandse regering steunde de non-interventiepolitiek (neutraliteitskoers) en probeerde hoe dan ook te voorkomen dat Nederlanders in Spanje gingen meevechten.²⁵ Limburgse katholieken werden door geestelijken en journalisten gewaarschuwd niet deel te nemen aan de strijd tegen Franco en geen geld te geven aan communistische organisaties als de IRH.²⁶ Spaanse republikeinen en leden van de Internationale Brigades werden als priestermoordenaars, kloosterplunderaars, heiligschenners en rode bloedhonden van Moskou betiteld.²⁷ Zeker, de rooms-katholieke Kerk beschouwde de Spaanse Burgeroorlog als een 'kruistocht' tegen het communisme en steunde Franco in woord en daad. Fervente katholieken en overtuigde communistenhaters schaalden zich als vrijwilliger aan Franco's zijde. Aanhangers van Franco waren

Limburgsch Dagblad, 10 december 1936

onder meer de Carlisten, fanatieke katholieke 'traditionalisten', en meer van dergelijke groeperingen. Spanje moest 'gezuiverd' worden van 'goddelozen': communisten, socialisten, liberalen, anarchisten en anderen.²⁸

Heerlense Spanjevrijwilligers waren onder andere E. Kasimier, J. van Delft, W. Bouman en B. Böcker.²⁹ Engbert Adrianus Roelof Kasemier werd op 12 augustus 1909 in Wanne (West-Duitsland) geboren. Op 1 januari 1971 overleed hij, na een slepende ziekte, op 61-jarige leeftijd in de Verpleegklinieken te Heerlen. In Dieren (Gelderland) werd hij gecremeerd.³⁰ Kasemier was mijnwerker van beroep en overtuigd communist. Hij woonde eerst aan de Kasteellaan 83 te Meezenbroek, later aan de Govert Flinkckstraat 105, eveneens in Meezenbroek. Op 29 april 1937 vertrok hij vanuit Nederland naar Spanje. Tijdens de oorlog raakte hij gewond. Op 5 december 1938 keerden hij en andere oud-strijders in Nederland terug. Zijn Nederlanderschap werd hem onmiddellijk ontnomen omdat hij in vreemde krijgsdienst was geweest. In 1947 kreeg hij zijn Nederlanderschap terug.³¹ Johannes Wilhelmus van Delft, jongste zoon van schoenmaker Gelagius van Delft (1849-1933) en Cornelia Brekelmans (1847-1913), werd op 18 april 1885 te Waalwijk geboren.³² Hij woonde aan de Oude Kerkstraat 12, in de wijk Schandelen, was mijnwerker van beroep en fervent communist. Hij

had contact met in Heerlen wonende mijnwerkers van Duitse komaf.³³ Op 21 juli 1937 vertrok hij naar of kwam hij aan in Spanje. Na terugkomst in Nederland werd ook hem zijn Nederlanderschap ontnomen. In 1947 kreeg hij zijn Nederlandse nationaliteit weer terug.

Wilhelm Bouman, zoon van arbeider Jan Bouman en Hendrika Wilhelmina Arnold, werd op 4 oktober 1903 te Arnhem geboren. Hij vestigde zich in Heerlen, werd mijnwerker en woonde aan de Schaesbergerweg 103, een straat grenzend aan de wijk Meezenbroek. Wilhelm was van 1925 tot 1940 getrouwd met de Duitse Gertrud Kälter.³⁴ Bouman was kandidaat van de CPN voor de gemeenteraad en Provinciale Staten (1935). Op 11 februari 1937 vertrok hij naar of kwam hij aan in Spanje. Na terugkomst in Nederland werd hem het Nederlanderschap afgenomen. Op 8 oktober 1947 kreeg hij zijn staatsburgerschap weer terug.

Bernard Böcker werd op 17 mei 1915 in Heerlen geboren. Zijn Duitse vader heeft hij nooit gekend; hij sneuvelde tijdens de Eerste Wereldoorlog. In 1926 hertrouwde zijn moeder (Johanna Elisabeth Dörmann) met een zekere Marinus Sloomans (1898-1988). Bernard was chauffeur van beroep. Samen met zijn stiefvader, chauffeur-monteur van beroep, was hij naar Spanje gereisd om tegen Franco te strijden. Beiden werkten in een autopark te Albacete. Bernard Böcker overleed op 2 september 1941 in (concentratie)kamp Miranda de Ebro in de provincie Burgos te Noord-Spanje. Dit kamp was omringd door een betonnen muur met prikkeldraad. Om de 50 meter stond een wachthuis. Iedere ochtend was er appel op de Plaza del Generalissimo. Böcker was de enige van de ongeveer 25 gedetineerde Nederlandse Spanjestridders die zijn gevangenschap niet overleefd heeft. Gezondheidsklachten zouden hem geveld hebben.³⁵

In het *Volksdagblad* van 20 december 1938 verscheen een artikel getiteld: 'Spanje-vrijwilligers uit Heerlen betuigen hun dank. Steunt het Spaanse volk'. Dit artikel was ondertekend door voornoemde E. Kasemier, J. van Delft en W. Bouman. Wij lezen het volgende:

Bij deze geven wij Heerlense vrijwilligers, die zojuist uit Spanje teruggekeerd zijn, onze hartelijke dank voor de ons bewezen eer.

Graag hadden wij van onze gevoelens in een openbare vergadering blijk gegeven. Maar daar we voorlopig als z.g. „statenlozen” zijn teruggekeerd, werd ons dat onmogelijk gemaakt. Er bleef ons dus niets anders over, dan onze talrijke vrienden in Heerlen langs deze weg te bedanken.

Vooraf willen wij het bestuur van de Coöperatie „Glückauf” bedanken, die ons een aangename verrassing bezorgde voor onze strijd tegen den ge-

meenschappelijken vijand aller werkers, tegen het internationale fascisme.

Echter, niet wij zijn de helden, maar heldhaftig is het Spaanse volk, dat met en door de eenheid van alle republikeinse partijen de strijd heeft opgenomen tegen den vijand aller democraten. Wij, die in de loopgraven hebben gelegen, samen met Spaanse socialisten, katholieken, anarchisten en communisten, wij allen hadden daar slechts één vijand, die door vereniging van alle volkskrachten verslagen moet worden! Wij zijn niet van mening, dat onze taak nu geëindigd is. Wij hebben tegenover onze Spaanse kameraden de verplichting opgenomen, om ook hier in Nederland de zo noodzakelijke eenheid tot stand te brengen. Want slechts daardoor en door niets anders kunnen wij ook hier het fascisme tot de terugtocht dwingen. Moeten wij hier in Nederland niet ook kampen tegen één en denzelfden vijand, het fascisme, de filiaalhouder van Hitler? Laten wij aan de daden van de Francolieden denken, die in Spanje op de meest gruwelijke wijze niet slechts alles vernietigen, wat vooruitstrevend is, maar vooral de vrouwen en kinderen aan moorddadige bombardementen blootstelt.³⁶

Daarom doen wij een beroep op alle vooruitstrevende mensen in Nederland: Sluit U aaneen! En vooral, steunt het Spaanse volk!

Helpt mede, het Spaanse volk van levensmiddelen voorzien en werkt actief mede in de Nederlandse steunactie voor dit dappere volk.

Wij danken en ondertekenen als oud-strijders van de Internationale Brigade,

Salud,

*E. KASIMIR
J. VAN DELFT
W. BOUMAN*

Enkele maanden later, om precies te zijn op 27 maart 1939, namen Franco's troepen Madrid in. Op 1 april 1939 werd de Spaanse Burgeroorlog beëindigd en kwam generaal Franco aan de macht. Het Franco-regime voerde een waar terreurbewind uit. Ongeveer honderdduizend mensen, waaronder vele communisten, werden veroordeeld, geëxecuteerd en in massagraven geworpen.

Na de Spaanse Burgeroorlog vochten (Heerlense) oud-Spanjestridders verder tegen het fascisme. Zo namen velen deel aan verzetsgroepen gedurende de Tweede Wereldoorlog, hetgeen vaak tot arrestaties, gevangenschap en executies leidde. Verschillende Nederlandse Spanjestridders kwamen in het concentratiekamp Dachau terecht. Zo ook Albert Potze uit Heerlen. Eind april 1945 werd hij bevrijd en keerde hij huiswaarts.

Toen Franco in 1975 op 82-jarige leeftijd overleed, kwam er een einde aan het laatste niet-communistische totalitaire regime in Europa.³⁷ Koning Juan Carlos I, de opvolger van Franco, stuurde al snel aan op herstel van democratie. Thans is Spanje een constitutionele parlementaire monarchie, lid van de NATO en van de EU.

Weinig waardering

Lange tijd werden Nederlandse oud-Spanjestrijders door de Nederlandse overheid in een verdoemhoekje geplaatst. Als 'subversieve elementen' werden zij door medewerkers van de Nederlandse Inlichtingendienst in de gaten gehouden, zeker ten tijde van de

Koude Oorlog (1945-1989). Regelmatig moesten zij zich bij de Vreemdelingenpolitie melden. Zij mochten geen lid worden van een politieke partij. Het werd hen nagenoeg onmogelijk gemaakt betaald werk te verrichten. Pas enkele decennia later veranderde deze situatie.

In mei 1986 werd op het Hagedoornplein in Amsterdam-Noord een door beeldhouwer Eddy Roos vervaardigd monument onthuld ter nagedachtenis van de Nederlandse vrijwilligers die tijdens de Spaanse Burgeroorlog om het leven zijn gekomen.³⁸ Algehele waardering hebben zij echter nooit ontvangen, ook niet als verzetsstrijders tijdens de Tweede Wereldoorlog.³⁹

Noten

- Zie: <https://woutervanheiningen.wordpress.com/tag/spaanse-burgeroorlog/>. Geraadpleegd: 7 oktober 2016.
- Zie onder meer: https://nl.wikipedia.org/wiki/Spaanse_Burgeroorlog. Geraadpleegd: 27 september 2016.
- Yvonne Scholten, 'Vechten in Spanje, "omdat het moest"', in: *Geschiedenis magazine* 51 [2016] 5, juli-augustus.
- In Albacete was het opleidingskamp van de Internationale Brigades gevestigd. Betrekkelijk veel Nederlandse vrijwilligers namen deel aan de Slag om Brunete in juli 1937. Tijdens deze slag in de omgeving van Madrid vielen aan weerszijden vele duizenden slachtoffers. Deze veldslag geldt als een van de bloedigste uit de Spaanse Burgeroorlog.
- Ernst Thälmann (Hamburg, 16 april 1886 - Buchenwald, 18 augustus 1944) was de leider van de Kommunistische Partei Deutschland (KPD) tijdens de Weimarrepubliek.
- Koen Vossen, 'Nederland en de Spaanse Burgeroorlog'. Een geannoteerde versie van zijn bijdrage aan: H. Hermans (e.a.), *Een Nederlandse blik op de Spaanse Burgeroorlog; Una mirada holandesa sobre la Guerra Civil española* [Utrecht 2006], 21-34.
- Marjolen Overmeer, *Nederlanders vechten tegen Generaal Franco. Linkse Nederlanders bestreden het fascisme tijdens de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939*. Zie: <http://www.kennislink.nl/publicaties/nederlanders-vechten-tegen-generaal-franco>. Geraadpleegd: 27 september 2016.
- Zie: <https://spanjestrijders.nl/bios>. Geraadpleegd: 27 september 2016.
- Zie: <https://spanjestrijders.nl/bios>. Geraadpleegd: 27 september 2016.
- Limburger Koerier*, 3 september 1931.
- De Tribune*, 5 augustus 1936.
- Limburgsch Dagblad*, 17 december 1935; 25 januari 1936.
- De Tribune*, 18 maart 1935.
- De Waarheid*, 3 mei 1979. De regering Colijn sloot de grenzen voor vluchtelingen uit nazi-Duitsland. Ondergedoken vluchtelingen werden zelfs uitgeleverd. Vervolgden – vakbondsmensen, communisten, socialisten, juristen, joden, enzovoort – werden vanaf 1933 door leden van de Internationale Rode Hulp bij Nederlandse gezinnen in de grensstreek vanaf Groningen tot in Limburg ondergebracht.
- Limburger Koerier*, 19 april 1933.
- Limburgsch Dagblad*, 17 december 1935.
- Limburgsch Dagblad*, 28 november 1932; 10 maart 1933; 22 juni 1935.
- Onder de Nederlandse Spanjestrijders bevonden zich twintig vrouwen, vaak verpleegsters, onder meer Anna Hubertina Scaf uit Maastricht. Zie onder meer: Seran de Leede & Hinke Piersma, 'Wij waren géén Florence Nightingale'. Nederlandse verpleegsters in de Spaanse Burgeroorlog, in: *De Groene Amsterdammer* van 28 juli 2016. Overigens, Fanny Schoonheydt (1912-1961) was de enige Nederlandse vrouw die Franco bevochten heeft. Over haar heeft Yvonne Scholten een boek geschreven: *Fanny Schoonheydt. Een Nederlandse meisje strijdt in de Spaanse Burgeroorlog* [Amsterdam 2011].
- Nieuwe Venlosche Courant*, 12 december 1936.
- De Tribune*, 12 augustus 1936.
- Marcel Krutzen, 'Albert Potze (1898-1988), communistenleider in de Mijnstreek', in: *Het Land van Herle* 64 [2014] 1.
- Ruud Weideveld, Rode Hulp. *De opvang van Duitse vluchtelingen in Groningerland 1933-1940* [Groningen 1986].
- Limburgsch Dagblad*, 10 december 1936.
- Ruud Weideveld, a.w.
- Limburger Koerier*, 18 juni 1938.
- Zie: <http://www.npogeschiedenis.nl/nieuws/2014/september/Paspoorten-Nederlandse-Syri-strijders-afgenomen.html>. Geraadpleegd: 29 september 2016.
- In Heerlen, Kerkrade en Vaals werden door de plaatselijke CPN-afdelingen Spanje-avonden c.q. solidariteitsbijeenkomsten georganiseerd waarbij geld werd ingezameld voor Spaanse kameraden. Zie: *Limburgsch Dagblad*, 10 december 1936; *De Tribune*, 11 februari 1937; *De Tribune*, 4 maart 1937.
- Limburger Koerier*, 28 augustus 1936.
- Limburger Koerier*, 5 december 1936.
- Spaanse Burgeroorlog: https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweede-wereldoorlog/begrippenlijst/achtergrond,spaanse_burgeroorlog. Geraadpleegd: 29 september 2016.
- Zie: <https://spanjestrijders.nl/>.
- Limburgsch Dagblad*, 4 januari 1971.
- Mondjesmaat kregen oud-Spanjestrijders hun Nederlanderschap terug. Zelfs in 1969 – dertig jaar na dato – bleken elf oud-Spanjestrijders nog niet te zijn genaturaliseerd, aldus Stichting Spanje 1936 – 1939: <https://spanje3639.org/achtergrond>. Geraadpleegd: 28 september 2016.
- Zie: <http://www.bmeijs.nl/PG-Uitvoer/delft/delft-000006.htm>. Geraadpleegd: 5 oktober 2016.
- Rijckheyt Toegangsnummer: 016-BS Voorlopige inventaris op de Registers Burgerlijke Stand, gemeente Heerlen, 1919 – 1981. Inventarisnummer: 1927H. Aktenummer: 2.
- Rijckheyt Toegangsnummer: 016-BS Voorlopige inventaris op de Registers Burgerlijke Stand, gemeente Heerlen, 1919 – 1981. Inventarisnummer: 1939H. Aktenummer: 287.
- Sake Visser en de Spaanse Burgeroorlog, soldaat in Spanje. Zie: <http://www.spanvis.nl/Engelse%20Sake/index.html>. Geraadpleegd: 3 oktober 2016.
- Denk aan 'Guernica'. Op 26 april 1937 werd de stad Guernica in Spaans Baskenland gebombardeerd door Duitse en Italiaanse bommenwerpers. Guernica werd grotendeels vernietigd. Vele onschuldige burgers werden hierbij vermoord.
- Francisco Franco: https://nl.wikipedia.org/wiki/Francisco_Franco. Geraadpleegd: 28 september 2016.
- De Waarheid*, 27 mei 1986.
- Yvonne Scholten, a.w.

FRANS M. GERARDS

Dr. Frans M. Gerards is lid van de redactie van *MijnStreek* en bestudeert de geschiedenis van de regio Oostelijk Zuid-Limburg.

Bent u Heerleenaar van geboorte?

Dan bent u een buitenlander

Dit predicaat kreeg de Hoensbroekse schout Johan Willem Franssen (1704-1779) toegekend. Niet één, maar liefst twee keer. De eerste keer gebeurde dit in 1737. Franssen had zich namelijk in 1737 kandidaat gesteld voor het ambt van landsontvanger voor Spaans, c.q. Oostenrijks Valkenburg.¹ Dit was een prestigieus ambt. De landsontvanger was namelijk verantwoordelijk voor de inning van alle belasting-gelden in de Spaanse, c.q. Oostenrijkse partage. Het waren met name de hoge adellijke heren die Franssen in zijn kandidaatstelling hadden gesteund. Van Hammerstein, heer van Strucht, Van den Bongard, heer van Wijnandsrade, Van Eynatten, heer van Nuth en Franssens gebiedende heer, Frans Arnold Adriaan van Hoensbroek, allemaal hadden ze op Franssen gestemd. Van Hammerstein, als commissaris van de eerste stand, verklaarde nu dat Franssen bij meerderheid van stemmen was gekozen.

Hoen van Carthyls en de beide commissarissen van de tweede stand, Haegens uit Sweykhuizen en Dortants uit Schaesberg, hadden echter op Duyckers gestemd, de drossaard van Geleen en Amstenrade. Zij stonden op het standpunt dat Duyckers was gekozen. Duyckers had namelijk de stem van de tweede stand en één stem van de eerste stand, namelijk die van Hoen van Carthyls.

Het protest van de tweede stand werd door de adellijke heren echter volkomen genegeerd. Ze gelastten de griffier alle stukken die betrekking hadden op de belasting van het lopende jaar, onmiddellijk aan Franssen te overhandigen.

De commissarissen van de tweede stand legden zich daar echter niet bij neer. Nog dezelfde dag zonden zij een rekest naar de Raad van Brabant in Brussel. In dat rekest maakten ze duidelijk dat de benoeming van Franssen ongeldig was.

Bovendien was Franssen helemaal niet benoembaar. Hij bezat namelijk niet de Brabantse nationaliteit.

Franssen was namelijk geboren in de hoofdbank Heerlen, dus in het gebied van de Staten-Generaal. En in de *'Joyeuse Entrée'* (1356) was bepaald dat vreemdelingen geen ambten mochten bekleden.

Franssen was dus feitelijk een 'buitenlander'.

De commissarissen van de tweede stand, Haegens en Dortants, waarschuwden daarom nadrukkelijk de besturen van de heerlijkheden en de collecteurs (belastingontvangers of schattheffers). Aan Franssen mochten geen gelden worden afgedragen.

Hier werd een gevoelige kwestie aangeroerd. Deze kostte een jaar later ook de griffier van de Valkenburgse staten, S.E. Veugen, zijn baan. Veugen werd namelijk in 1738 door de Raad van Brabant afgezet omdat hij Maastrichtenaar was en dus geen ingezetene van het Land van Valkenburg.²

Ditzelfde overkwam Johan Willen Franssen nog een tweede keer. In 1775 was het zijn gebiedende heer, Lothar Frans van Hoensbroek, die hem als 'buitenlander' aan de kant wilde zetten. Franssen was het namelijk niet eens met de door Lothar Frans benoemde schepenen en de secretaris van het Hoensbroekse schepengerecht, G. Klinckenberg.³ Lothar Frans zag voor dit probleem maar één oplossing: Franssen moest het veld ruimen.

Om van hem af te komen verwees hij naar de *'vrembde geboorte'* van Franssen. Om die reden was Franssen niet bevoegd om in het Spaanse c.q. Oostenrijkse Land van Valkenburg een officieel ambt te bekleden. Voor het door hem in Hoensbroek uitgeoefende schoutambt was hij in feite ook niet bevoegd geweest. Tevens wees Lothar Frans erop dat Franssen eerder ook al door de soevereine Raad van Brabant onbevoegd was verklaard voor het ambt van landsontvanger in het Land van Valkenburg. Om zijn argumenten extra kracht bij te zetten verwees ook hij nog eens naar *'de Blyde incomsten van onse glorieuse Souvereynen'*.

Franssen ambieerde een hoge functie in het
'Statenhuis' in Valkenburg.

Noten

- 1 Jongen, J.J., 'Een conflict in de Staten van Oostenrijks Valkenburg', in: *Het Land van Herle* 4 [1954], 97-99, 113-115.
- 2 RHCL Maastricht, Archief Landen van

Overmaas, inv.nr.: 845.

- 3 Venne, J.M. van de, J.Th.H. de Win en P.A.H.M. Peeters, *Geschiedenis van Hoensbroek* [Hoensbroek 1967], 190-191;

RHCL Maastricht, Archief Landen van Overmaas, inv.nr.: 843.

'Stolpersteine' in Parkstad

ROELOF BRAAD

Roelof Braad is hoofdredacteur van dit tijdschrift.

Heerlense synagoge en adressen van gedeporteerde Joden uit Heerlen, Kerkrade en Landgraaf gemarkeerd

Het is alweer bijna een half jaar geleden dat middelbare scholieren de laatste serie van 21 'Stolpersteine' in Heerlen plaatsten. Toch nog een berichtje hierover en over het daarmee afgeronde project, om de herinnering aan wat in de Tweede Wereldoorlog met de Joden gebeurde levend te houden. De speciaal daarvoor in het leven geroepen Stichting Lodewijk Foijer¹ heeft sinds 2012 in vier plechtige tranches 72 struikelstenen in Heerlen geplaatst. Ook elders in de regio zijn of worden deze 'Stolpersteine' gelegd.

Het project 'Joden in Heerlen'

'Stolpersteine' (struikelstenen) zijn kleine betonnen blokjes van 10 bij 10 centimeter met aan de bovenkant een messing plaatje met daarop de naam van een tijdens de Tweede Wereldoorlog door het nazi-regime gedeporteerde en vermoorde Jood. Ze zijn ontworpen door de Duitse kunstenaar Gunter Demnig² en zijn inmiddels in tal van steden verankerd in de trottoirs voor de woningen van waaruit Joden zijn opgepakt.

In Heerlen is het initiatief voor het leggen van de 'Stolpersteine' in eerste instantie genomen door de broers Cyriel en Luc Laudy in 2010. Deze mobiliseerden samen met de auteur dezes prof. Henk de Wolf en Jan Bardoul voor de initiatiefgroep. Het doel was om op 25 augustus 2012 speciale aandacht te schenken aan het feit dat precies 70 jaar eerder de eerste groep Joden vanuit Heerlen werd gedeporteerd naar de Duitse vernietigingskampen.

Weliswaar waren er al een Joods monument met de namen van omgekomen Joodse Heerlenaren en een plaquette afkomstig uit de Heerlense synagoge op het Joods kerkhof aan de Akerstraat, maar verder was er maar weinig te zien betreffende het Joodse leven in de stad. De initiatiefnemers vonden daarom dat niet alleen volstaan kon worden met het plaatsen van de 'Stolpersteine' bij de huizen van in de oorlog vermoorde Joden. Zij besloten dat duidelijk moest worden wat er gebeurd was en dat vooral de jeugd daarvan kennis moest kunnen nemen. Ook de nog bestaande, niet meer in gebruik zijnde synagoge uit 1936 was al jaren aan het oog onttrokken door de binnenstedelijke nieuwbouw. De roep uit de samenleving om de Heerlense synagoge weer zichtbaar te maken was en is groot.³ Het project ging van start met de wens om naast 'Stolpersteine' ook de geschiedenis van de Joden in Heerlen uitputtend en wetenschappelijk te beschrijven en de synagoge indien mogelijk open te stellen voor publiek of op een of andere wijze de locatie ervan zichtbaar te maken.

Stichting Lodewijk Foijer

Om de benodigde gelden bijeen te brengen om een en ander te realiseren werd besloten een stichting op te richten met capabele bestuurders met een groot netwerk. Professor Henk de Wolf was ondertussen begonnen met het historisch onderzoek voor zijn boek en Jan Bardoul en de helaas te vroeg overleden Loes Loffeld, die ook een boekwerkje maakte over de oudste synagogen in Heerlen⁴, stelden de lijst met

adressen voor de te leggen ‘Stolpersteine’ samen. De stichting werd vernoemd naar een van de armste Joden in Heerlen, Lodewijk Fojier. Lodewijk was een vrijgezelle dagloner of boerenknecht. Een opvallende man kan het niet geweest zijn, want behalve het vermelde is er weinig over hem te vinden. Hij woonde op verschillende adressen in Heerlen. Een tijd lang zelfs in een soort keet. Zijn laatste adres was een kamer op Kruisstraat 83. Zijn ‘fout’ was dat hij Jood was. Enkel om die ‘reden’ werd hij op 14 mei 1943 in Sobibor vergast. Hij is gekozen als symbool voor de vele mensen die alleen maar omdat ze Jood waren gruwelijk werden vermoord.

Binnen afzienbare tijd wist het aangetreden stichtingsbestuur voldoende middelen bijeen te brengen om de drie gedachte doelen te realiseren. De ‘Stolpersteine’ werden met medewerking van leerlingen van alle scholen van het voortgezet onderwijs in Heerlen in vier gedenkwaardige bijeenkomsten geplaatst. Deze vonden plaats op 25 augustus 2012, 23 augustus 2013, 14 februari 2015 en 23 september 2016. Bij de eerste drie bijeenkomsten was ook Gunter Demnig aanwezig.

De laatste bijeenkomst was het meest uitgebreid en tevens gericht op het tweede doel: de visualisering van de synagoge. Die vrijdag hebben middelbare scholieren de laatste serie ‘Stolpersteine’ geplaatst. Na een plechtige bijeenkomst, opgeluisterd door de Joodse ‘Klezmerband Mejoeches’, in de Van Boxtelzaal in De Twee Gezusters en de lunch gingen genodigden en de leerlingen van de vier Heerlense colleges op pad door de binnenstad. Op vijf locaties

werden de struikelstenen geplaatst. Onderzoeker Jan Bardoul vertelde op de locaties het verhaal van de vermoorde Joden en leerlingen verzorgden een voordracht en plaatsten de stenen. De middag werd afgesloten met de plaatsing van een plaquette-maquette die de ingang van de Heerlense synagoge aan de Stationsstraat markeert. Deze werd onthuld door beide initiatiefnemers van het project, de broers Luc en Cyriel Laudy. Zie ook foto's op pagina 16. Eerder, op woensdag 17 juni 2015, werd het boek door prof.dr. Henk de Wolf over de geschiedenis van de Heerlense Joden gepresenteerd. Het eerste exemplaar werd aangeboden aan Heerlens wethouder van Cultuur, drs. Barry Braeken. Het verscheen als nummer 9 in de Historische Reeks Parkstad Limburg onder de titel ‘Leven rondom een synagoge, een verhaal over Joden en hun medemensen in Heerlen vóór 1985 met bijzondere aandacht voor de Holocaust’.

Eerder in Kerkrade, dit jaar in Landgraaf

Naar aanleiding van de boeken van de uit Eygelshoven afkomstige Frits van Hoorne over de Jodenvervolging in Kerkrade en Eygelshoven⁵ werden daar tussen december 2010 en december 2016 in totaal 17 struikelstenen gelegd. Er zullen er nog 16 geplaatst moeten worden, hopelijk nog dit jaar.⁶

Van Hoorne schreef ook een boek over de Joden van Landgraaf.⁷ Voormalig educatief medewerker van het Thermenmuseum, Sjef Born, ontwikkelde een lespakket waarmee hij vorig jaar proefdraaide bij het Eijkhagencollege.⁸ De praktijkdag in de school was uitstekend bevallen. Daarom wordt deze in april van dit jaar in aangepaste vorm herhaald. Het lesprogramma omvat nu een dertiental thema's rondom de Joden, toegelicht met originele stukken en fragmenten van films uit de jaren 1938-

1945. Hier omheen zijn vragen geformuleerd die de leerlingen moeten beantwoorden. Tijdens de praktijkdag zullen zo'n 260 leerlingen kennismaken met wat er in de Tweede Wereldoorlog in de regio gebeurde. Dat gebeurt met uitleg over Jodenvervolging, het Duitse en Amerikaanse soldatenleven en het tonen van hun outfit en enkele militaire voertuigen. De leerlingen mogen onder meer de koekjes proeven die de Amerikaanse en Engelse piloten kregen bij terugkeer van bombardementsvluchten. Een dergelijk project zal in aangepaste vorm in de tweede helft van mei ook in basisschool 't Valder in Nieuwenhagen plaatsvinden. In Landgraaf hoopt men dat Gunter Demnig eind dit jaar tijd kan vrijmaken voor het bijwonen van de plaatsing van de 'Stolpersteine'.

Noten

- 1 De stichting Lodewijk Foijer is opgericht op 28 november 2011 bij akte verleden voor notaris C.J. Leussink te Heerlen. Het eerste bestuur bestaat uit Leo Niessen (voorzitter), Gerard Prick en Martin Frankort.
- 2 Zie www.stolpersteine.com.
- 3 Zie bijvoorbeeld de recente discussie op Facebook hierover: (gezien 5 februari 2017).
- 4 Gepubliceerd als artikel: L. Loeffeld, 'Primeur:

- Ontstaan en bouw oudste synagoge Heerlen 1791-1794', in: *Hart van Heerlen, Heemkundevereniging Heerlen-Stad*, 6 [februari 2013], 12, p. 14-33.
- 5 Frits van Hoorne, *De Joden van Eygelshoven* [Eygelshoven 2010]; Frits van Hoorne, *De Joden van Kerkrade, 1933-1944* [Kerkrade 2014].
- 6 Zie [https://www.kerkrade.nl/nieuws_en_](https://www.kerkrade.nl/nieuws_en_publicaties/nieuwsberichten/02.12.16_kunstenaar_demnig_plaatst_laatste_stolpersteine_in_kerkrade/)

- [publicaties/nieuwsberichten/02.12.16_kunstenaar_demnig_plaatst_laatste_stolpersteine_in_kerkrade/](https://www.kerkrade.nl/nieuwsberichten/02.12.16_kunstenaar_demnig_plaatst_laatste_stolpersteine_in_kerkrade/)
- 7 Frits van Hoorne, *De joden van Landgraaf 1933 – 1944* [Kerkrade 2012].
- 8 Met hartelijke dank aan Sjef Born voor de verstrekte informatie en de foto's op p. 18-19.

MARCEL KRUTZEN

Marcel Krutzen (1959) is afgestudeerd pastoraal werker, leraar VO-godsdienst en levensbeschouwing en maatschappelijk werker. Sinds 1986 is hij als reclasseringswerker werkzaam in het arrondissement Maastricht.

Plaquette

Weltense oorlogsslachtoffers

Op zaterdag 18 oktober 2014 werd bij de Sint Martinuskerk te Welten-Heerlen een plaquette onthuld met daarop de namen van vijf Weltense oorlogsslachtoffers. Bij deze plechtigheid waren onder meer aanwezig: nabestaanden van de Weltense oorlogsslachtoffers, bestuursleden van Stichting 4 en 5 mei Heerlen, leden van contactgroep Oud Mariniers 'De Mijnstreek', militairen van de D-compagnie van het 42ste Pantserinfanterie Bataljon 'Limburgse Jagers', enkele oorlogsveteranen, kapelaan R. Blom en inwoners uit Welten-Benzenrade. De heer Gilbert Peeters (1946-2016), toenmalig voorzitter ad interim van Heemkundevereniging Welten-Benzenrade was ceremoniemeester, mevrouw Els Eymael-Simons droeg enkele gedichten voor, kapelaan Blom zegende de plaquette in, Laurent van den Bos blies de taptoe en ik mocht de herdenkingstoespraak houden. Deze wordt thans gepubliceerd ter informatie en ter herinnering. Notenapparaat en bronvermelding zijn van recente datum.

Toespraak

Het aantal personen dat zich de Weltense oorlogsslachtoffers nog weet te herinneren is gering. Veel jongeren weten niet of nauwelijks meer welke vroegere wijkgenoten door oorlogsgeweld hun leven lieten. Mochten zij al een naam kennen, dan is het vooral die van chirurg dr. Van Berckel. De namen van alle andere Weltense slachtoffers zijn in vergetelheid geraakt, hetgeen wij als leefgemeenschap als een gebrek aan historisch bewustzijn, mis-

schien zelfs als een moreel verzuim zouden kunnen beschouwen. Ter blijvende herinnering aan onze Weltense slachtoffers hebben wij als Heemkundevereniging Welten-Benzenrade, in samenspraak met Stichting Buurtgericht Werken Welten-Benzenrade, kerkbestuur van de Sint Martinusparochie en Natuursteenbedrijf Eymael, besloten een herdenkingsplaquette te laten maken en plaatsen. Dit opdat iedereen die dit monument passeert, lezen kan welke dierbaren respect verdienen en nooit ofte nimmer vergeten mogen worden.

Slachtoffers Tweede Wereldoorlog

Op 10 mei 1940 vielen Duitse troepen Nederland binnen. Heerlen werd ingenomen door eenheden onder commando van Oberleutnant Scholten. Marineofficier Dr. Ackermann werd Ortskommandant. In het centrum van Heerlen vonden allerlei pro-Duitse bijeenkomsten plaats. Burgemeester Marcel van Grunsven bleef op zijn post en probeerde naar eer en geweten te handelen. Toen de bezetter steeds vaker zijn duivelse gezicht toonde, denk aan het deporteren van Joden, nam het verzet vanuit kerk en samenleving toe. Heerlense verzetslieden werden verraden, opgepakt en geëxecuteerd. Veel jonge Heerlenaren werden gedwongen voor de Duitse oorlogsindustrie te werken: de Arbeitseinsatz. Velen kwamen om het leven. In het najaar van 1944 werd het zuiden van Nederland bevrijd, op 5 mei 1945 gold dit voor heel Nederland. Zij die met en voor de nazi's hadden gewerkt, werden geïnterneerd en berecht.

Sint Martinuskerk Welten-Heerlen, zaterdag 18 oktober 2014. Foto: Koos Linders

Karel van Berckel in 1944. Foto: archief familie Van Berckel

Emilie en Pauline van Berckel, dochters van dr. Karel van Berckel. Foto: Koos Linders

Dr. Karel van Berckel (1892-1944)

Karel van Berckel, een kundig medicus, diepgelovig rooms-katholiek en alomt gerespecteerd man, woonde samen met zijn vrouw en dochters aan de Welterlaan. Hij en zijn gezin gingen in Welten ter kerke. Enkele dochters bezochten de Weltense meisjesschool. Van Berckel was chirurg en chef de clinique in het voormalige Sint Jozefziekenhuis te Heerlen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij verzetsleider. Ook zijn oudste dochter Charlotte

zat in het verzet. De Van Berckels hielpen tal van vervolgd en: joodse mensen, neergestorte geallieerde piloten en verzetsstrijders. In augustus 1944 werd Karel van Berckel door de *Sicherheitsdienst* (SD) gearresteerd. Via Maastricht kwam hij in Kamp Vught (Brabant) terecht. Daar werd hij op 5 september 1944 op 52-jarige leeftijd gefusilleerd.¹ Zijn gedachtenisprentje vermeldt: 'Hij was onkreukbaar, trouw en goed: zijn strenge plichtsbetrachting voerde hem

tot in den dood.’ Voor zijn verzetswerk en levensoffer ontving hij vele onderscheidingen. In Atrium Medisch Centrum waart zijn geest nog steeds rond. Jaarlijks herdenken leerlingen van basisschool Sint Martinus zijn gewelddadige dood. Overigens, ook dochter Charlotte werd door de Duitsers opgepakt. Zij werd naar vrouwenconcentratiekamp Ravensbrück ten noorden van Berlijn getransporteerd, wist echter te ontsnappen.²

Jozef (Joep) Luja (1924-1945)

Joep was bakker, net als zijn vader. Zijn ouders hadden een bakkerij met bakkerswinkel aan de Weltertuystraat. Wegens werkweigering werd Joep in augustus 1944 gearresteerd en wel in opdracht van Ludzert Hoks, wachtmeester bij de Heerlense *Arbeitskontrolldienst*.³ Via politiebureau Heerlen, Kamp Ommen in Overijssel en *Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort* (PDA) kwam Joep in concentratiekamp Neuengamme bij Hamburg terecht. Op of omstreeks Paaszondag 1 april 1945 stierf hij op 21-jarige leeftijd tijdens een dodenmars in de buurt van Cloppenburg, Duitsland. ‘Hij kon absoluut niet meer lopen en was er héél slecht aan toe’, getuigt medegedetineerde J.H. Leunissen uit Heerlerheide. Waarschijnlijk ligt Joep in een massagraf, aldus *KZ-Gedenkstätte Neuengamme*.

Leo Vinken (1923-1944)

Leo was onder meer bevriend met Joep Luja. Zijn ouders, het echtpaar Vinken-Odekerken, hadden aan de Weltertuystraat een winkel in koloniale waren. Vader was mijnwerker, moeder stond – al dan niet samen met dochter Lies – achter de toonbank in de winkel. Leo was notarisklerk. Samen met Joep werd hij wegens werkweigering gearresteerd. Ook Leo belandde via het politiebureau van Heerlen in Kamp Amersfoort. Ook hij werd hij naar Neuengamme gedeporteerd. Op 30 december 1944 stierf Leo op 21-jarige leeftijd, aan ‘een algemene hartziekte’ in een ziekenbarak van Neuengamme. Zijn dodenprentje vermeldt dat hij door dorpsgenoten verraden was. Ja, ook in Welten woonden enkele NSB’ers.⁴

Slachtoffers Nederlands-Indië

Vrijwel onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog vonden zogeheten ‘politioele acties’ plaats in de toenmalige Nederlandse kolonie Nederlands-Indië, thans Indonesië. Nationalistische leiders als Soekarno en Hatta wilden dat Indonesië onafhankelijk zou worden van Nederland. De Nederlandse regering trachtte met dit harde hand te voorkomen. In Nederland heerste de opvatting: ‘Indië verloren, rampspoed geboren’. Ruim 150.000 jonge Nederlandse militairen, dikwijls dienstplichtigen, werden naar In-

dië gestuurd om ‘orde en vrede’ te bewerkstelligen. Zij durfden geen vragen, laat staan eisen te stellen. Velen wisten niet of nauwelijks wat hen te wachten stond in de ‘Gordel van Smaragd’: hitte, hevige stortbuien, eindeloos patrouilleren, heimwee, angst, dood en verderf. Door beschietingen, trekbommen, sluipschutters, hinderlagen, overvallen en ziektes kwamen meer dan 6200 Nederlandse militairen om het leven. Vaak stierven zij alleen, zonder een troostend woord, duizenden kilometers verwijderd van huis en haard. Door hun kameraden werden zij in vreemde aarde begraven. Zij hadden hun leven geofferd voor ‘Koningin en Vaderland’, heette het. Onder grote internationale druk werd Indië eind 1949 onafhankelijk. Zij die de strijd overleefd hadden keerden huiswaarts, mager en bruinegebrand. Een welkomstboog voor hun woning gaf kleur aan hun thuiskomst. Spoedig bleek echter dat de Nederlandse overheid niet of nauwelijks aandacht schonk aan hun lot en aan dat van de families van hun gevallen kameraden; een inktzwarte bladzijde in onze vaderlandse geschiedenis.

Ook de kleine gemeenschap Welten-Benzenrade telde enkele tientallen jonge Indiëgangsters, onder meer Harrie Simons en Hub Weerts.

Harrie Simons (1927-1949)

Harrie woonde samen met zijn ouders, broers en zussen aan de Mergelsweg. Hij nam actief deel aan het verenigingsleven en was erg geliefd. Evenals vader Simons was Harrie metselaar van beroep. Harrie moest als dienstplichtig soldaat naar Indië, of hij wilde of niet. Als brenschutter maakte hij deel uit van het 5de Bataljon, 6de Regiment Infanterie (5-6 RI); ‘Zwarte Panters’ genaamd, ‘Harimau Hitam’ in het Maleis; een regiment voornamelijk bestaande uit Limburgers en Brabanders, opgeleid in de Tapijnkazerne te Maastricht. Vanuit Maastricht vertrok Harrie per trein naar Amsterdam en van daaruit per schip naar Indië. Vanuit Indië schreef Harrie tal van brieven aan zijn ouders, vrienden en kennissen. Het Weltens thuisfront lag hem na aan het hart.⁵ Uit zijn brieven spreekt een diep heimwee naar huis en haard. Margriet, zijn jongste zus, heeft deze brieven altijd heel zorgvuldig bewaard. In ‘de Oost’ ontmoette Harrie strijdmakkers uit Welten-Benzenrade. Met hen besprak hij nieuwtjes uit zijn geboortestreek of speelde hij een partijtje voetbal: “Voorwaarts Weltania!” Tijdens onverwachte en hevige gevechtsacties op 16 juni 1949 te Djatisrono, Midden-Java, sloeg het noodlot toe: Harrie sneuvelde op 22-jarige leeftijd. Een of meerdere kogels zouden zijn hoofd doorboord hebben. Door zijn moedig optreden wist hij het leven van enkele kameraden te redden. Met militaire eer werd hij in Indië begraven. Hij ligt op het Ereveld Candi

in de havenstad Semarang, duizenden kilometers van huis. Margriet, Gerda en andere leden van de familie Simons hebben zijn graf bezocht en een rozenkrans in zijn graf begraven; voor hen een zeer indrukwekkende ervaring!

Hub Weerts (1923-1947)

De familie Weerts woonde aan de Weltertuynstraat. Vader werkte als boswachter in het Aambos. Hub was automonteur bij de firma Canton Reiss te Heerlen. Hij was onder meer bevriend met Joep Luja, Leo Vinken en Jo Knubben. Dikwijls ontmoeten zij elkaar ten huize van de familie Weerts om te kaarten, soms tot in de late uurtjes. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd Hub noodgedwongen mijnwerker om *Arbeitseinsatz* te voorkomen. Na de oorlog wilde hij geen mijnwerker meer zijn. Hem werd geadviseerd om vrijwillig dienst te nemen.⁶ Hub werd OVW-er, oorlogsvrijwilliger, bij het 2de Bataljon, 14de Regiment Infanterie; het 'Bataljon Zeeland'.⁷ Zijn broer Johan werd dienstplichtig soldaat bij het 3de Bataljon, 14de Regiment Infanterie. Hub verbleef enige tijd in Engeland. Vanuit Engeland ontving zijn zus Truus een album als geschenk voor haar plechtige communie; voor haar nog steeds een kostbaar kleinood. Hub sneuvelde op 20 januari 1947, enkele dagen na zijn 24ste verjaardag, in kampong Pitameh bij Padang, Sumatra. Tijdens het omsingelen van een woning werd hij in zijn rug geschoten. Een kogel had zijn hart doorboord. Evenals Harrie werd ook Hub met militaire eer in Indië begraven. Hij ligt begraven op het Ereveld Cimahi, niet ver van Bandung, West-Java. Zijn broer Johan overleefde de politionele acties in Indië.

Jo Knubben

In mijn toespraak noemde ik Jo Knubben, geboren in 1922.⁸ Gedurende de Tweede Wereldoorlog was hij dwangarbeider in Keulen. Na een verlofperiode in december 1943 keerde hij niet terug naar Duitsland. Hij vond onderduik in boerderij Keversberg en bezocht eens per week zijn ouders in De Doom te Welten. Hij had het geluk dat een arrestatieteam hem tijdens een huiszoeking in zijn ouderlijke woning niet wist te vinden. Hij vluchtte, ontving van politieagent Schlicher valse papieren, dook onder en overleefde de oorlog.

Noten

- 1 Ook de Heerlense verzetslieden Constant Cornips (1895-1944) en Wim Rooijackers (1918-1944) werden op 5 september 1944 in Vught om het leven gebracht.
- 2 Charlotte van Berckel werd op 7 november 1922 te Amsterdam geboren, was getrouwd met een Poolse diplomaat, onderhield nauwe contacten met paus Johannes Paulus II en stierf op 30 oktober 2014 in Freiburg (Zwitserland).
- 3 L. Hoks (1911-1985) werd in april 1945 gearresteerd door Canadese militairen. In 1947 werd hij tot de doodstraf veroordeeld. In 1948 werd deze straf omgezet in twintig jaar gevangenisstraf. In 1958 werd hij vrijgelaten. Lange tijd verbleef hij in een strafinrichting te Leeuwarden.
- 4 Hun namen zijn bij de auteur bekend.
- 5 Van 1947 tot 1950 gaf het Comité Thuisfront Welten het 'Weltens Journaal' uit; een maandelijks contactblad voor –

- vrijwillige en dienstplichtige – militairen uit Welten-Benzenrade die meevochten tijdens de 'politieacties' in Nederlands-Indië (nu Indonesië). Ook in andere Heerlense wijken werden 'thuisfrontkrantjes' uitgegeven: 'Va Genne Bek' (Bekkerveld), 'Rond de Watertoren' (Heerlerbaan), 'De Brug' (Heerlerheide), 'De Molenpiek' (Molenberg), 'Ons Postduifje' (Schandelen), enzovoort.
- 6 Eén van deze adviseurs was pastoor J. Stevens van Welten (1943-1950).
 - 7 Bataljon Zeeland bestond vooral uit oorlogsvrijwilligers. Na de bevrijding van Zeeland (1944) wilden zij meevechten tegen Duitse soldaten in nog bezet gebied. Na afloop van de Tweede Wereldoorlog werd Bataljon Zeeland echter uitgezonden naar Nederlands-Indië.
 - 8 Jo Knubben is in 2015 op 92-jarige leeftijd overleden.

Bronnen:

- Jeroen Janssen, *Weltenaar Harry Simons vond de dood in Indonesië in 1949*. 'Heerlen Gezien' d.d. 16 november 2013.
Bernice Israel, *Harry Simons was een van de 'De Zwarte Panters'*. Ingezonden verhaal 'Heerlen Vertelt' d.d. 15 oktober 2013.
Marcel Krutzen, *Soldaat 5-6 R.I. Harry Simons (1927-1949) en andere Indiëgangsters uit Welten-Benzenrade*. Heemkundevereniging Welten-Benzenrade, Heerlen 2013.
Marcel Krutzen, Gilbert Peeters en Ria Blank-Bosch: *Leo Vinken (1923-1944) en Jozef Luja (1924-1945); over Weltense oorlogsslachtoffers*. Heemkundevereniging Welten-Benzenrade, Heerlen 2014.
Marcel Krutzen, *Jozef Luja: Dwangarbeider uit Welten*. Ingezonden verhaal 'Heerlen Vertelt' d.d. 12 augustus 2014.
Wiel Beijer, 'Het verdriet van Welten', in: *Limburgs Dagblad*, 13 augustus 2014.

FRANS M. GERARDS

Dr. Frans M. Gerards is lid van de redactie van *MijnStreek* en bestudeert de geschiedenis van de regio Oostelijk Zuid-Limburg.

Jan Willem Kochen

Motor van de middenstand in Spekholzerheide in de jaren twintig en dertig van de 20ste eeuw

Toen in de eerste decennia van de 20ste eeuw de grote warenhuizen in Heerlen in opkomst waren voelden de kleine middenstanders zich in hun bestaan bedreigd. De Heerlense banketbakker Jos. Bernaerts, die in de Saroleastraat een patisserie en lunchroom exploiteerde, was er bijvoorbeeld op tegen dat in de grote warenhuizen een lunchroom met banketbakkerij zou worden geopend.¹ Om zich tegen de aantrekkingskracht van de grote warenhuizen te wapenen zat er voor de kleine middenstanders niets anders op dan zich extra te profileren. In Spekholzerheide was het de ‘*Koninklijk Goedgekeurde Vereeniging R.K. Middenstandsvereniging Spekholzerheide*’ die daarvoor verschillende initiatieven ontpleoide. Om de aandacht van het publiek te trekken organiseerde de vereniging in de jaren twintig en dertig van de 20ste eeuw lichtweken en tentoonstellingen. De voorzitter en secretaris van deze vereniging, Jan Willem Kochen, was de grote promotor van deze activiteiten.² Hij was in deze periode onmiskenbaar de motor van de middenstand van Spekholzerheide.

Eerste activiteiten

De eerste tentoonstelling, weliswaar kleinschalig van aard, werd georganiseerd in 1922. In Spekholzerheide werden toen twee zalen gehuurd waarin de verschillende middenstanders hun waren konden uitstallen.³

In 1929, van 12 tot 20 oktober, was de eerste lichtweek. Door de etalages extra te decoreren en te verlichten probeerde men bij het winkelende publiek de kooplust aan te wakkeren. De lange Akerstraat, die tot ʼs avonds tien uur was verlicht, bood door zijn verlichting een imposante aanblik. Bovendien gaven de winkeliers gratis loten uit. In de verschillende etalages lagen met een bepaald lotnummer de prijzen die konden worden gewonnen.⁴ De lichtweek was overigens niet goedkoop geweest. Daarom vroeg de R.K. Middenstandsvereniging aan de gemeente

Kerkrade 50% reductie op de afgenomen elektrische stroom. Tijdens de raadsvergadering van 26 februari 1930 werd bevestigd dat de middenstandsvereniging een ‘*strop*’ had gehad. Maar de door de vereniging gevraagde reductie werd geweigerd. De vereniging had namelijk bij de aanvraag voor elektrische stroom al vrijstelling gehad van betaling van de aansluitkosten. Verder wilde de gemeente niet gaan.⁵

Een belangrijk voorbeeld voor Spekholzerheide was ongetwijfeld de in 1929 in Kerkrade georganiseerde HANITEK [Handel Nijverheids Industrie Tentoonstelling te Kerkrade].⁶ Gedurende acht dagen, van 31 augustus tot 9 september, was er op een deel van het Oranjeplein in Kerkrade een tentoonstelling van handel en industrie ingericht. Meer dan tweehonderd standhouders hadden daaraan deelgenomen. Op het Oranjeplein was voor deze tentoonstelling een apart houten gebouw neergezet. Daarnaast stonden er nog drie tenten, een lunapark en een restaurant.

Zaterdagmiddag 31 augustus om vier uur was de tentoonstelling geopend door burgemeester Habets van Kerkrade. Verder waren aanwezig de Kerkraadse politiecommissaris Offermans, de secretaris van de Kamer van Koophandel jhr. Ruys de Beerebrouck en de voorzitter van de Afdeling Kleinbedrijf van de Kamer van Koophandel Kochen.

Op woensdag 4 september werd er om zeven uur ʼs avonds een concert gegeven door het muziekcorps van de mijn Willem Sophia uit Spekholzerheide, waarbij onder andere het Wilhelmus en het Limburgs Volkslied werden gespeeld.

De tentoonstelling trok in totaal vierentwintig duizend betalende bezoekers. In de *Limburger Koerier* van 13 september 1929 werd de vraag gesteld wat men nu van deze tentoonstelling had geleerd. De krant meende dat het duidelijk was dat de mensen er de voorkeur aan gaven in hun eigen gemeente te blijven en daar hun geld uit te geven in plaats van hun vermaak over de grens te zoeken.

Tweede tentoonstelling

In 1930 gingen in Spekhollerheide de voorbereidingen voor een tweede tentoonstelling van start, van nu af aan HILT [Handel Industrie Landbouw Tentoonstelling] genoemd.⁷ De tentoonstelling zou worden gehouden van 23 augustus tot 1 september. Kochen was de onbetwiste katrekker van deze tentoonstelling. De R.K. Middenstandsvereniging, waarvan Kochen tevens voorzitter en secretaris was, bracht hiervoor een startkapitaal van vijfduizend gulden bij elkaar.

Het doel van de tentoonstelling was om aan de sterk toenemende bevolking te laten zien dat de ijverige winkelstand van Spekhollerheide aan alle redelijke eisen van het kopende publiek kon voldoen. Verder wilde men het contact tussen winkeliers enerzijds en fabrikanten en grossiers anderzijds verbeteren.

Op het door de gemeente beschikbaar gestelde terrein Holzbroek, groot 22.000 m² en gelegen aan de Schifferheidestraat, werd een expositiehal van 1000 m² gebouwd. De hal, geheel bestaand uit plaatijzer, had in totaal 52 kavels van 10 m² en kostte tienduizend gulden. Een uitbouw van 250 m² diende als restaurant. De verschillende kavels in de hal werden verhuurd voor tien gulden per m². Het terrein en de gebouwen waren voorzien van gas, elektriciteit en water. Verder wilde men op het terrein een 'kermesse d'été' organiseren. Het hele terrein moest worden versierd met bloemen, grasperken en bloemzuilen. Verschillende harmonieën zouden de tentoonstelling dagelijks opluisteren met concerten.

Voor oprichting van een erocomité benaderde Kochen verschillende autoriteiten: ir. De Groot, bedrijfsingenieur van de Willem Sophia, Dupont, voorzitter van de Kamer van Koophandel Afdeling Grootbedrijf, jhr. Ruys de Beerebrouck, secretaris van de Kamer van Koophandel, de huisarts Retera uit Spekhollerheide en wethouder Schings van Kerkrade. Beschermheer was burgemeester Habets van Kerkrade, erevoorzitter pastoor Verheggen van Spekhollerheide.⁸

Nog voor aanvang van de tentoonstelling probeerde de R.K. Middenstandvereniging het tentoonstellingsterrein van de gemeente in pacht te krijgen.⁹ Voor de gemeente was dat geen probleem, ofschoon menig raadslid daar niet voor was.¹⁰ Het terrein werd voor een pachtprijs van honderd gulden per jaar voor drie jaar aan de R.K. Middenstandsvereniging verhuurd. Door de gemeente zou een omheining om het terrein worden geplaatst.

In het *Limburgsch Dagblad* van 22 augustus 1930 zette Kochen, in zijn functie van voorzitter van de Kamer van Koophandel Afdeling Kleinbedrijf, nog eens uiteen waarom deze tentoonstelling zo belangrijk was. Volgens hem leed de middenstand onder de economische depressie en de grote warenhuizen:

The image shows a collage of advertisements and notices from the 'HANITEK TE KERKRADE' exhibition. The main title is 'HANITEK TE KERKRADE' with the dates 'VAN 31 AUGUSTUS TOT 9 SEPTEMBER'. The collage includes various ads for furniture, machinery, and services, such as 'F.A. GEBR. PLOEM', 'Meubel- en Timmerfabriek', 'J. PASMANS & PALMANS', 'APOLLO-KAARSEN', 'INDIAN MOTOREN', 'DEBO', 'Een voornaam', 'TENTOOINSTELLING MEUBELN', and 'J. BUCK, Meubelmagazijnen'. There are also notices about the exhibition's location and contact information.

'Zij kunnen niet beter en goedkoper de waren aan den man brengen als gij, Middenstanders, mits, dat gij begrijpt de polsslag van den tijd dat er noodig is: organisatie, saamhorigheid en christelijke liefde voor elkaar. Men dient eindelijk te begrijpen dat alleen door samenwerking idealen te bereiken zijn'.

Op zaterdagmiddag 23 augustus om vier uur werd de tentoonstelling onder grote belangstelling door Kochen geopend. Aanwezig waren onder andere burgemeester Habets van Kerkrade als beschermheer, wethouders en raadsleden van Kerkrade en burgemeester Janssen van Beek, nu in zijn functie als algemeen voorzitter van de Kamer van Koophandel.¹² Burgemeester Habets bracht bij de opening een woord van dank uit aan Kochen voor het vele moeilijke en voorbereidende werk dat hij maandenlang had verricht.

De volgende dag, op zondagmiddag, trok een karavaan van ca. twaalf auto's door Zuid-Limburg om voor de tentoonstelling reclame te maken. In een van de auto's was een omroepinstallatie geïnstalleerd.¹³ Kochen zelf presenteerde zich tijdens de tentoonstelling met zijn in de Akerstraat gevestigde bazar 'Kochen-Bodar', een winkel in huishoudelijke artikelen. Te koop waren onder andere eet- en koffieserviezen, ontbijt- en theeserviezen, koperen bloempotten, rooktafels, tuinvazen, religieuze en fantasiebeelden, crucifixen, kandelaars en fruitschalen.¹⁴

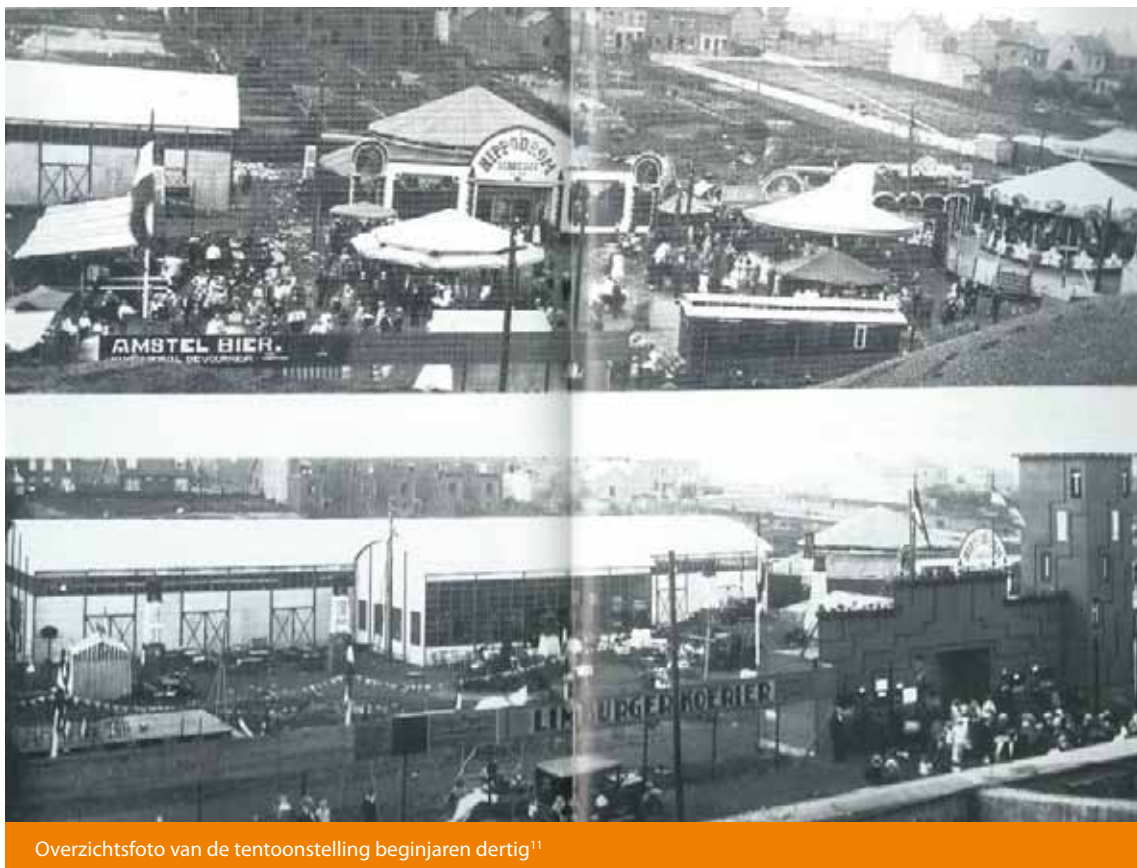
J.W. Kochen (zittend-tweede van links), voorzitter kleinbedrijf, was ook bestuurslid van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Heerlen. De foto is genomen tijdens de laatste vergadering in de raadszaal van het oude gemeentehuis, 28-04-1936.

Op zaterdag 31 augustus werd de tentoonstelling met vuurwerk afgesloten. Bij de afsluiting viel bij het organisatiecomité echter een mineurstemming te beluisteren. Ofschoon de tentoonstelling ruim zeventwintig duizend bezoekers had geteld was men niet uit de kosten gekomen. Het was wel druk geweest, maar niet zo druk als men had verwacht. Waren het er twaalfduizend meer geweest, dan was met name de tentoonstellingshal op het terrein geheel vrij van lasten geweest. Nu zat men met een tekort van zes à zevenduizend gulden.¹⁵

Problemen met de gemeente Kerkrade

Het hier boven genoemde financiële tekort was niet het enige probleem waarmee de middenstandsvereniging te kampen kreeg. De Kerkrade raad had de organisatie namelijk een garantiesubsidie van duizend gulden toegezegd, de Kamer van Koophandel een bedrag van vijfhonderd gulden. Dat betekende dat bij een eventueel tekort door de gemeente duizend gulden zou worden uitbetaald en door de Kamer van Koophandel vijfhonderd.

De gemeenteraad van Kerkrade had die toezegging echter ingetrokken. Reden was de dure tentoonstellingshal die op het terrein was neergezet. Als die er niet had gestaan, zo redeneerde de raad, was er een ruim batig saldo overgebleven. Verschillende middenstanders in Spekholzerheide schreven die weigering toe aan de achterstelling van Spekholzerheide ten opzichte van Kerkrade. Als dit in 1929 de HANITEK in Kerkrade was overkomen zou men de garantiesubsidie wel hebben uitbetaald!¹⁶ Maar er was nog meer. Zo beschikte de middenstandsvereniging nog steeds niet over een huurcontract van het in pacht genomen terrein Holzbroek. Bovendien had de vereniging vanwege het tekort de vermakelijkheidsbelasting van ca. driehonderd gulden nog steeds niet aan de gemeente betaald.¹⁷ Burgemeester Habets maakte later duidelijk dat het een met het ander samenhang. De gemeente had inderdaad het huurcontract nog niet ter ondertekening voorgelegd. Men had dat niet gedaan omdat de R.K. Middenstandsvereniging de verschuldigde belasting nog steeds niet had betaald.¹⁸ Al in juli 1930 had de middenstandsvereniging echter aan het

Overzichtsfoto van de tentoonstelling beginjaren dertig¹¹

college van B&W om vrijstelling van deze belasting gevraagd. Dit was echter geweigerd.¹⁹ De middenstandsvereniging kon zich daar niet mee verenigen omdat B&W in 1929 de HANITEK wel vrijstelling van deze belasting zou hebben gegeven.²⁰

De gemeente trad daarna hard op tegen de vereniging. De deurwaarder van de gemeente, gezegd werd dat dit gebeurde op last van het college van B&W, liet begin mei 1931 namelijk beslag leggen op de tentoonstellingshal en de woning, meubels en privé eigendommen van voorzitter Kochen van de vereniging.²¹

Dit harde optreden van de gemeente werd waarschijnlijk gemotiveerd doordat Kochen, namens de R.K. Middenstandsvereniging, een rechtszaak tegen de gemeente was opgestart. Hierin werd hij bijgestaan door de advocaat en procureur mr. Robert van Oppen uit Maastricht.²² Kochen eiste van de gemeente niet alleen uitbetaling van de duizend gulden garantiesubsidie, maar ook het ongedaan maken van de nog te betalen gemakbelasting. Bovendien eiste hij 5% rente over het aan de vereniging verschuldigde bedrag vanaf de dag van dagvaarding tot aan de dag der voldoening van het bedrag. Tijdens de raadsvergadering van 30 juni 1931 deelde de burgemeester mede dat het beslag op de eigendommen van de voorzitter van de middenstandsvereniging was gelegd door de ontvanger van de gemeente en niet door het college van B&W. Het

college stond daar buiten. Tijdens diezelfde raadsvergadering besloot de raad met veertien stemmen voor en twee tegen de middenstandsvereniging de belasting kwijt te schelden.²³

Het geschil dat nu nog overbleef was de door de gemeente toegezegde, maar niet uitbetaalde garantiesubsidie. Op 13 april 1932 berichtte het *Limburgsch Dagblad* dat de gemeenteraad van Kerkrade had besloten om de al of niet uitbetaling van de garantiebijdrage voor te leggen aan een arbitragecommissie. De leden van deze commissie zouden worden benoemd door de Kamer van Koophandel. De middenstandsvereniging van Spekholzerheide zag daar echter van af. De kwestie kon als beëindigd worden beschouwd.²⁴

Derde tentoonstelling

In het voorjaar van 1932 startte de middenstandsvereniging met de voorbereidingen voor een derde tentoonstelling.²⁵ Deze zou worden gehouden van 23 april tot 6 mei. De voorbereidingen werden aangepakt met een gewijzigd bestuur. W. Lipperts was nu voorzitter, Kochen was ondervoorzitter en technisch adviseur. De doelstellingen van de tentoonstelling bleven ongewijzigd. Men wilde de mensen laten zien dat de middenstanders van Spekholzerheide concurrerend konden zijn op elk gebied.²⁶ Geprobeerd werd om deze derde tentoonstelling nog

imposanter te laten zijn dan de vorige. Gerekend werd op zeker honderd standhouders. Ook de grote firma's zouden deze keer vertegenwoordigd zijn, bijvoorbeeld Van Nelle, Haas en van Brero en Philips. De muziekleraar W. Ploum zou een HILT mars componeren. Deze zou door de harmonie St. Caecilia van Spekholzerheide ten gehore worden gebracht.²⁷ Bij een aankoop van 50 cent zou aan de bezoeker een bon worden uitgereikt. Aan die bon zou een nog nader bekend te maken attractie zijn verbonden.²⁸ Verder zou de tentoonstelling worden gecombineerd met een lichtreclameweek. Deze was geheel ontworpen door Kochen als technisch adviseur van de vereniging.²⁹ Maar liefst acht straten, waaronder de Akerstraat en de Industriestraat, zouden feestelijk worden verlicht. Alles bij elkaar zou er in Spekholzerheide een vijf kilometer lang lichtspektakel te zien zijn. Ook de winkeliers moesten hun steentje bijdragen. Van hen werd verwacht dat ze zouden zorgen voor een pakkende etalage met een doeltreffende verlichting.

Spekholzerheide zou gedurende een paar weken weer iets bijzonders te zien geven, aldus de *Limburger Koerier* van 22 april 1932. Daarbij werd ook het liefdadigheidsaspect niet vergeten. Tijdens de tentoonstelling zou door het Crisiscomité een tombola worden gehouden. De baten waren bestemd voor crisisslachtoffers.³⁰

De tentoonstelling werd op zaterdag 23 april om vier uur 's middags officieel geopend door voorzitter Lipperts van de middenstandsvereniging. Daarna deelde Kochen als technisch adviseur van de vereniging mee dat hij het jammer vond dat niemand van het gemeentebestuur de tentoonstelling had geopend, terwijl de verhouding tussen B&W en de vereniging toch beter was geworden. Onder de genodigden bevonden zich overigens wel de Kerkraadse wethouders Ackens en Ronken. Verder de plaatselijke geestelijkheid en vertegenwoordigers van de Kamer van Koophandel.³¹

Na de opening volgde een rondgang door de tentoonstellingshal en over het tentoonstellingsterrein. De verschillende stands waren smaakvol en kunstzinnig ingericht. Op het terrein bevond zich een complete kermis met lunapark. Een bijzondere attractie vormde het 'Ober Bayern', een feestelijk versierd restaurant met een echte Beierse kapel. Op zaterdagavond 30 april werd er op het terrein een vuurwerk afgestoken ter ere van de verjaardag van prinses Juliana.³²

Het *Limburgsch Dagblad* was vol lof over deze derde tentoonstelling. In de krant van 29 april 1932 berichtte men dat aan deze tentoonstelling het grootste vermaakspark verbonden was geweest dat ooit in de Mijnstreek had gestaan. Voor de loketten

hadden zich duizenden mensen verdrongen voor een toegangskaartje.³³ Toen de tentoonstelling op Hemelvaartsdag 5 mei werd gesloten had men in totaal achtentwintigduizend betalende bezoekers geteld. Op werkdagen was de toegang vrij geweest. Telde men deze bezoekers er bij op dan kwam men op een totaal van vijfendertigduizend bezoekers.³⁴

En weer problemen met de gemeente

In maart 1933 liet het Kerkraadse college van B&W het HILT comité weten dat de huur van het tentoonstellingsterrein, ondertussen het HILT terrein genoemd, niet meer zou worden verlengd omdat men aan bepaalde voorwaarden niet had voldaan.³⁵ Zo was onder andere een deel van de huur nog steeds niet betaald. Hierbij ging het om een bedrag van honderd gulden. Het terrein moest schoon worden opgeleverd. Dat betekende dat de tentoonstellingshal, die ondertussen ook werd gebruikt voor andere activiteiten, per 1 augustus van het terrein moest zijn verwijderd.

Burgemeester Habets van Kerkrade vertrouwde het zaakje niet. Dat valt op te maken uit een op 26 juli 1933 geschreven brief aan de 'Heer President der Arrondissements-Rechtbank' te Maastricht.³⁶ In die brief deed de burgemeester zijn beklag over de R.K. Middenstandsvereniging van Spekholzerheide. Hij deelde de president onder andere mede dat hij wist dat de middenstandsvereniging bezig was de tentoonstellingshal te verkopen. Uit de opbrengst, zo vermoedde hij, zou allereerst het restant van de nog openstaande koopsom worden voldaan. Dat betekende dat het vrijwel zeker was dat de gemeente naar de nog te vorderen huur kon fluiten. Het probleem loste zich uiteindelijk zo op dat de Duitse firma Vogel uit Dahlbruck, die de hal had geleverd, bereid was de hal weer terug te nemen. Op 31 oktober 1933 berichtte de *Limburger Koerier* dat de hal was afgebroken en naar Dahlbruck was getransporteerd.³⁷

Het HILT terrein in Spekholzerheide, waar door de R.K. Middenstandsvereniging van Spekholzerheide twee achtereenvolgende jaren een grote en indrukwekkende tentoonstelling was georganiseerd, lag nu braak. In 1935 deed de afdeling Spekholzerheide van de 'Bond voor Grootte Gezinnen' een beroep op de gemeente om het terrein in bruikleen te mogen nemen. Men wilde er een speeltuin en sportterrein aanleggen.

Op 30 augustus 1940 berichtte de *Limburger Koerier* dat het terrein diep zou worden omgespit om er een wandelpark van te maken. Het project verschaftte werk aan veertig werklozen. Op 15 augustus 1953 werd op het terrein een speeltuin geopend.³⁸

Conclusie

Jan Willem Kochen was in de jaren twintig en dertig van de 20ste eeuw de belangenbehartiger bij uitstek van de kleine middenstanders in de Mijnstreek.

Voor de regio in zijn geheel deed hij dat via zijn voorzitterschap van de Afdeling Kleinbedrijf van de Kamer van Koophandel en Fabrieken van de Zuid-Limburgsche Mijnstreek. Voor Spekholzerheide in het bijzonder deed hij dat via zijn voorzitterschap van de R.K. Middenstandsvereniging van Spekholzerheide. In die functie zocht hij naar wegen om de concurrentie van de opkomende, grote warenhuizen het hoofd te bieden. Daarbij schuwde hij het niet om zijn organisatietalent in te zetten voor grote projecten, zoals lichtweken en imposante tentoonstellingen. Voor de kleine middenstand zullen deze projecten ongetwijfeld hun vruchten hebben afgeworpen. Maar een lange termijn perspectief lijken ze niet te hebben geboden. Na 1932 werden ze dan

ook niet meer herhaald. Bovendien waren deze projecten duur, zodat de middenstandsvereniging nauwelijks uit de kosten kwam.

Voor de organisatie van zijn projecten probeerde Kochen als voorzitter van de R.K. Middenstandsvereniging de steun van de gemeente Kerkrade te verwerven. Hij schrok er echter niet voor terug de gemeente het vuur aan de schenen te leggen als deze eenmaal gedane toezeggingen niet nakwam of in zijn ogen onredelijke eisen stelde.

In 1941, nadat op 12 februari 1941 zijn moeder Elisabeth Knebel op zevenenzeventigjarige leeftijd was overleden, verliet Kochen Spekholzerheide. Hij vestigde zich toen als beëdigd makelaar in roerende en onroerende goederen in de Honingmanstraat in Heerlen.³⁹ In dat zelfde jaar beëindigde zijn jongere broer Leonard Joseph zijn rijwiel- en motorzaak in de Akerstraat in Spekholzerheide.⁴⁰

Noten

- 1 *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 13-01-1939.
- 2 *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 25-04-1932.
- 3 *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 09-06-1922.
- 4 *Limburgsch Dagblad*, 30-09-1929; *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 19-10-1929
- 5 Gemeente archief Kerkrade, Gemeente Kerkrade, inv.nr.: 65 [Raadsvergadering van 26-02-1930]
- 6 *Limburgsch Dagblad*, 19-08-1929, 22-08-1930, 30-09-1929; *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 03-09-1929, 02-09-1929, 04-09-1929 en 07-09-1929.
- 7 Gemeente archief Kerkrade, Gemeente Kerkrade, inv.nr.: 3731; *Limburgsch Dagblad*, 09-07-1930, 19-07-1930
- 8 RHCL Maastricht, NV Nederlandse Steenkolenmijnen Willem Sophia, inv.nr.: 20.
- 9 Gemeente archief Kerkrade, Gemeente Kerkrade, inv.nr.: 3731; *Limburgsch Dagblad*, 30-07-1930.
- 10 Gemeente archief Kerkrade, Gemeente Kerkrade, inv.nr.: 65 [Raadsvergadering van 28-07-1930].
- 11 Bron: *Heemwieë in de kluur va vruier* [Spekholzerheide 1990], 38-39.
- 12 *Limburgsch Dagblad*, 25-08-1930.
- 13 *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 09-08-1930.
- 14 *Limburgsch Dagblad*, 22-08-1930.
- 15 *Limburgsch Dagblad*, 02-09-1930;
- 16 *Limburgsch Dagblad*, 07-02-1931, 11-02-1931; *Limburger Koerier*, 12-02-1931; *Nieuwe Venloosche Courant*, 14-02-1931. Vanwege het 'groot algemeen belang' had de Hanitek inderdaad een garantiesubsidie van f 1000,- gekregen. De gemeente had daarvoor wel een gedelegeerde aan het actiecomité toegevoegd om toezicht en controle uit te oefenen. Zie: Gemeentearchief Kerkrade, Gemeente Kerkrade, inv.nr.: 64 [Raadsvergadering van 06-08-1929].
- 17 *Limburgsch Dagblad*, 02-03-1931; *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 08-04-1931.
- 18 Gemeente archief Kerkrade, Gemeente Kerkrade, inv.nr.: 66 [Raadsvergadering van 09-03-1931].
- 19 *Limburgsch Dagblad*, 04-06-1931.
- 20 *Limburgsch Dagblad*, 04-06-1931. Het is de vraag of de Hanitek was vrij gesteld van de betaling van gemakkelijksbelasting. Tijdens de raadsvergadering van 28 juli 1930 beweerde de heer Koken namelijk het tegenovergestelde. Ook de Hanitek had gemakkelijksbelasting moeten betalen.
- 21 *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 02-05-1931; *Limburgsch Dagblad*, 04-06-1931.
- 22 Gemeente archief Kerkrade, Gemeente Kerkrade, inv.nr.: 3731; *Limburgsch Dagblad*, 04-06-1931; *Nieuwe Venloosche Courant*, 04-06-1931
- 23 Gemeente archief Kerkrade, Gemeente Kerkrade, inv.nr.: 66 [Raadsvergadering van 30-06-1931].
- 24 Zie ook: *Limburgsch Dagblad*, 29-04-1932. Zie ook: Gemeente archief Kerkrade, Gemeente Kerkrade, inv.nr.: 67 [Raadsvergadering van 25-01-1932].
- 25 *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 25-04-1932.
- 26 *Limburgsch Dagblad*, 26-04-1932.
- 27 *Limburgsch Dagblad*, 16-04-1932.
- 28 *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 05-02-1932.
- 29 *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 05-02-1932.
- 30 *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 23-04-1932.
- 31 *Limburgsch Dagblad*, 25-04-1932.
- 32 *Limburgsch Dagblad*, 29-04-1932.
- 33 *Limburgsch Dagblad*, 02-05-1932.
- 34 *Limburgsch Dagblad*, 06-05-1932.
- 35 *Limburgsch Dagblad*, 11-03-1933 en 22-03-1933; Gemeente archief Kerkrade, Gemeente Kerkrade, inv.nr.: 3731.
- 36 Gemeente archief Kerkrade, Gemeente Kerkrade, inv.nr.: 3731.
- 37 *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 07-10-1933 en 31-10-1933.
- 38 *Limburgsch Dagblad*, 22-07-1955.
- 39 *Advertentieblad van het departement van de Wester-Eems*, 27-10-1941; *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 10-08-1942.
- 40 *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 06-03-1941.

FRANS VONK

Drs. Frans Vonk (1943) is sinds 1994 woonachtig in Zuid-Limburg waar hij 10 jaar lang actief betrokken was bij de beleidsvorming m.b.t. Heerlen en Parkstad Limburg. Hij doet onderzoek naar de economische ontwikkeling van Oostelijk Zuid-Limburg na de sluiting van de mijnen.

Over de mijnstreek in transitie: 'Het geluk van Limburg' en 'De Antistad'

naar aanleiding van twee recente bestsellers over de jongste geschiedenis van de regio

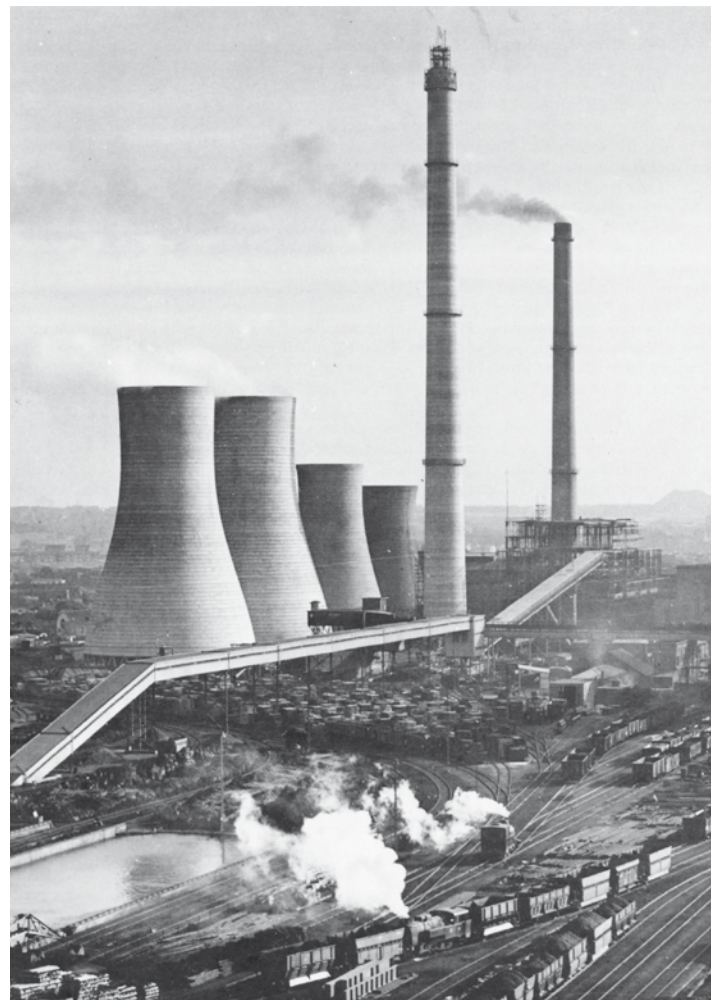
Marcia Luyten, *Het geluk van Limburg* [Amsterdam 2015], paperback, 320 p., geïll., ISBN 9789023496250. Prijs: € 19,90. Als e-book: € 6,99.
Maurice Hermans, *De Antistad, pionier van kleiner groeien* [Rotterdam 2016], paperback, 288 p. ISBN 9789462082854. Prijs: € 24,95. Als e-book: € 19,95.

Met beide publicaties heeft Oostelijk Zuid-Limburg, de voormalige Oostelijke Mijnstreek, twee bronnen waaraan het gebied zich kan laven in haar zoektocht naar haar oorsprong, naar haar identiteit wellicht.¹ Beide vertellen, elk op hun eigen manier en voor een 'eigen' doelgroep, hoe de ontwikkelingen van en in dit gebied gedurende de Carboonperiode en daarna tijdens de herstructurering geplaatst kunnen worden, misschien ook wel verklaard kunnen worden. Luyten doet dat, zoals zij zelf in het Woord vooraf zegt, met twee draden. "De ene draad vertelt het verhaal van de sociaal-economisch en sociaal-

culturele geschiedenis van de Mijnstreek. De andere draad is de geschiedenis van Jack Vinders uit Heilust." Die twee draden worden door het hele boek op een knappe manier voortdurend verbonden waarmee Luyten zich niet alleen een vaardig onderzoeker toont maar ook een knap schrijfster. In verschillende recensies wordt zij daarom terecht uitgebreid geprezen en ontving zij de Brusselprijs 2016. Jammer alleen dat hier en daar historische informatie onjuist is weergegeven die daardoor bij een bestseller als deze verkeerd 'tussen de oren' kan blijven hangen. Ik noem er vier die in het oog springen: In hoofdstuk 2 is niet goed weergegeven dat de regio onder verschillend landsheerlijk bestuur stond (in de 17^e/18^e eeuw: Staats, Spaans/Oostenrijks en Guliks voor Eygelshoven). De vier ON-mijnen lagen volgens de auteur in Heerlen (o.a. p. 62, 78; de ON II lag in Schaesberg). En er nam inderdaad een mijn-directeur zijn intrek op Terworm (p. 87), maar dat was die van de Staatsmijnen, H.J.E. Wenckebach (dit staat overigens op p. 62 wel goed vermeld). De vierde Heerlense mijn was de Staatsmijn Emma. Deze lag geheel op Heerlens grondgebied. Het dorp (gemeente) Hoensbroek is dus niet de mijnzetel van de Emma (p. 149 en elders). Aanbevolen wordt dus om het boek niet als een echt geschiedenisboek de hanteren, maar als wat het is: een historische roman. Verder niets dan lof voor dit boek. Net als Hermans presenteert zij een holistisch beeld van de werkelijkheid op macro- (mondiaal en nationaal), meso- (regionaal) en microniveau (de gebeurtenissen van de familie Vinders in de Oostelijke Mijnstreek). Het is niet alleen haar verdienste dat zij de gehele Carboonperiode in beeld brengt

dat zij voor velen herkenbare beelden presenteert, maar daarbij niet schroomt om het bijna idealistische beeld van die periode – met kameraadschap, verbondenheid, gelijkheid (ondergronds), werkgelegenheid en hoge inkomens – fors aan te pakken. Want er was, zo maakt Luyten ook duidelijk, veel maatschappelijke dwang, weinig keuze (van werk) en veel armoede. Desondanks overheerste tijdens het onlangs georganiseerde Jaar van de Mijnen (M2015), zoals Hermans in zijn boek opmerkt (p. 262), nostalgie en folklore. De ontzuivering die Luyten met haar presentatie wellicht bereikt, kan ook een stap zijn, een opmaat voor een nieuwe aanpak van de regionale problematiek. Niet zonder reden stelde Ad Knotter in 2012 nog, en mijns inziens volkomen terecht, dat de herstructureringspolitiek in feite alleen gewerkt heeft in de Westelijke Mijnstreek en Maastricht en niet in het Oostelijk Mijngebied. Hier is nog een wereld te winnen, ondanks de onmiskenbaar positieve zaken die de laatste jaren plaatsvinden (zoals de ‘Culturele Lente’, de succesvolle groei van de toeristische sector, de start van de Smart Services Campus). Luyten spreekt van een wederopstanding, maar met Hermans ben ik – ondanks die recente successen – geneigd op te merken dat het voormalige Oostelijke Mijngebied nog steeds last heeft van het verleden en toe is aan verandering van de mind set. In de terminologie van Zijdeveld ontbeert het gebied echter ‘stedelijkheid’, de cultuur om gezamenlijk verantwoordelijkheid te dragen.² Daarom staat Oostelijk Zuid-Limburg nog steeds aan het begin van een noodzakelijke transitie: de fundamentele verandering van de mind set die moet resulteren in een moderne stedelijke samenleving die zich met een stabiele economische basis bewust positioneert in Zuid-Limburg en de Euregio. Hermans spreekt in dit verband van een nu nog onvoldoende ontwikkelde ‘Lust auf Zukunft’. Dat geldt overigens niet alleen voor de stad Heerlen maar ook voor de regio die zich al zo’n 15 jaar presenteert als Stadsregio Parkstad Limburg. Met zijn ‘Antistad’ heeft Maurice Hermans een interessante en een volgens mij geslaagde poging gedaan duidelijk te maken dat Heerlen (en omgeving, dus heel Oostelijk Zuid-Limburg) voor een geweldige opgave staat de krimp – door Hermans vanwege de negatieve connotatie van de term liever ‘kleiner groeien’ genoemd – in goede banen te leiden. Net als Marcia Luyten duikt hij daartoe in de geschiedenis. Met Nic. Tummers in diens artikelen uit 1974 stelt hij vast dat de destijds dominante krachten (door Luyten regelmatig ‘staat, kerk en mijnen’ genoemd) er in geslaagd waren gedurende het interbellum een fysiek en sociaal gefragmenteerde samenleving op te bouwen. Ter voorkoming van elders aanwezige grootstedelijke concentraties, met

Verleden tijd: de Limburgse mijnen als economische motor van Nederland gedurende een groot deel van de 20ste eeuw. Foto: Rijkshyatt, Heerlen.

hun sociale problemen en maatschappelijke onrust (het opkomende socialisme) moest in de Oostelijke Mijnstreek de bevolkingsgroei, die was verbonden aan de snelle expansie van de mijnbouw, worden opgevangen in tuindorppachtige uitbreidingen die ruimte moesten bieden aan rust, geloofsbehoud en politiek-bestuurlijke stabiliteit. Het succes van die ordening van de ruimte heeft onmiskenbaar bijgedragen aan het kerkdorp-denken, tot op de dag van vandaag leidend tot spanningsvolle samenwerking tussen de gemeentes en allerlei maatschappelijke organisaties.

Dankzij inspanningen van burgemeester Van Grunsven die gedurende een zeer lange ‘regeerperiode’ (van 1926 tot 1962) Heerlen – met veel ‘Lust auf Zukunft’ zoals Hermans dat noemt – trachtte te ontwikkelen tot een moderne grote stad, werd Heerlen wel het centrum van de uiteengelegde stad die door Tummers de antistad werd genoemd. Die benaming neemt Hermans van harte over (zij het dat hij met die term Heerlen bedoelt, niet Heerlen met het omliggende gebied dat zich met Heerlen sinds 1999 heeft verenigd in de stadsregio Parkstad Limburg). Deze Antistad laat zich volgens Hermans niet alleen omschrijven met de polycentrische vorm en de daarmee gepaard gaande suburbanisatie,

Naar een nieuwe stad? De toekomst is nog wat wazig ...

zijn verhoudingsgewijs geringe omvang (in termen van bevolking en bedrijvigheid), haar zoeken naar identiteit als gevolg van de verdwenen mono-economische en mono-culturele achtergrond. Misschien wel het belangrijkste kenmerk, en dat geldt mijns inziens zeker voor Heerlen en Parkstad, is het ontbreken van een stedelijke cultuur: in de eerdergenoemde interpretatie van Zijderveld de gezamenlijk gedragen verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van de stad en regio.

Hermans verhaalt – met veel fotomateriaal ondersteund – uitgebreid over de sloop van het mijnverleden die hij betitelt als ‘De vrolijke vernietiging’ (officieel de omslag ‘van zwart naar groen’ genoemd die tussen 1977 en 1987 plaats vond). Die sloop trof niet alleen het industriële landschap, maar ook het centrum van Heerlen. Hierdoor werd in stedenbouwkundig en architectonisch opzicht de relatie met de Carboontijd verbroken, iets dat ook al in economische zin gebeurd was met het verdwijnen van de (extreem eenzijdig opgebouwde) werkgelegenheid. Omdat het ‘economisch erfgoed’ (de resterende of achterblijvende bedrijvigheid) beperkt was en nieuwe werkgelegenheid – ondanks de gespreide rijksdiensten – slechts mondjesmaat tot stand kwam, werden stad en regio geconfronteerd met een meervoudige identiteitscrisis. Hermans staat uitvoerig stil bij de manier waarop dit leidt tot sociale problemen in de jaren tachtig en negentig wanneer drugsgebruik, criminaliteit en prostitutie de stad teisteren (problemen die, zij het na enige tijd, wel adequaat zijn aangepakt). Dit tastte de leefbaarheid aan en had een negatieve invloed op het imago van de stad, resulterend in een negatief migratiesaldo (van vooral hoger opgeleiden) en nog minder vestiging van nieuwe bedrijvigheid. Uiteindelijk leidend tot de problematiek waarmee de stad (en de regio)

nu wordt geconfronteerd: ondanks enkele recente successen (zoals eerder opgemerkt, op het terrein van toerisme en recreatie en de start van de Smart Services Campus) een structureel zwakke economie, lage inkomens en dus geringe koopkracht van een vergrijzende, gemiddeld laagopgeleide bevolking die in omvang afneemt. Zie daar de krimp. Voor Zuid-Limburgse lezers een zeer herkenbaar beeld.

Hermans laat daarnaast, en volgens mij terecht, niet na te wijzen op de rol van successievelijke bestuurders die gedurende de voorbije vijftig jaar, hetzij vanuit een korte-termijnperspectief, een ontbrekende visie op de stad dan wel vanuit een zwakke machtspositie op de vastgoedmarkt, hebben bijgedragen aan de stedenbouwkundige uitholling van de stad, met name van het centrum. Maar ook de actualiteit krijgt ruim aandacht door te wijzen op de ‘boulevardisering’ (van retail, van kantoren, van onderwijsinstellingen, van leisure-voorzieningen en dergelijke, een vorm van bewuste suburbanisatie) die met name het centrum van de stad ondermijnt, een uiteenzetting over het in aanbouw zijnde Maankwartier en de sloop van beeldbepalende gebouwen zoals de Witte Flats in Eygelshoven, gemeente Kerkrade.

Deze en andere informatie over aspecten van de stedenbouwkundige ontwikkeling van Heerlen (en, zij het af en toe, andere plaatsen in Parkstad) staat in dienst van het onderwerp dat Hermans in zijn presentatie centraal stelt: de nu onvermijdelijke krimp van de bevolking en de noodzaak daarmee op een adequate manier om te gaan. Vandaag een actueel probleem voor Heerlen (en een aantal andere Industrie-Neustädte, zowel in Duitsland als in Groot-Britannië), morgen een probleem voor meer steden, zowel elders in Nederland als elders in Europa. Vandaar dat het thema dat wordt aangesneden een hoge mate van actualiteit heeft.

Het pleit voor de auteur dat hij het niet laat bij een analyse van de achtergronden die hebben geleid tot de krimp, maar ook suggesties doet om dit gegeven positief te benaderen. Hij weet dat hier wellicht het grootste knelpunt ligt: hoe krijg je de samenleving met een 'backward-leaning' houding, die nog steeds zoekt naar een nieuwe identiteit, die weinig 'Lust auf Zukunft' kent, in beweging op weg naar een nieuwe toekomst? Naar een nieuwe configuratie van de samenleving, naar een nieuwe mind set?

Daartoe is allereerst een ander vocabulaire nodig, waarin 'krimp' als term vervangen wordt door 'terugbouw': verlies, leegstand en teloorgang moeten plaats maken voor maatschappelijke dynamiek en de potentie van niet-groei. Hermans maakt duidelijk dat de cultuur van terugbouw met zijn fysieke, sociale en mentale dimensie (potentieel) een grote dynamiek herbergt die, door de samenhang tussen die dimensies, een integrale benadering vraagt (hij noemt die benadering 'holistisch'). Daarbinnen ziet hij onder andere goede mogelijkheden voor experimenten en bewonersparticipatie.

Bij alle waardering die ik heb voor Hermans' poging de onvermijdelijke krimp een positieve draai te geven zijn er wel enige kritische kanttekeningen te maken. Daarbij ligt het voor de hand aan te sluiten bij bedenkingen die de auteur zelf heeft wanneer hij erop wijst dat een samenleving als die in Heerlen of breder, in geheel Oostelijk Zuid-Limburg, door haar verleden en haar huidige samenstelling moeilijk tot zeer moeilijk in beweging te brengen zal zijn. Dat is de paradox van de antistad zoals hij terecht opmerkt (p. 262). Recente successen, waartoe ook de 'culturele lente' te rekenen is, wijzen er op dat kleinschalige veranderingen zeer wel mogelijk zijn. Die zullen niet alleen moeten worden uitgebreid, maar ook ruimte moeten krijgen om met vallen en opstaan te leren, te experimenteren. De traditioneel pamperende overheden in deze regio zullen – bijvoorbeeld middels een door Hermans voorgestelde Internationale Bürger Aktivierung (een alternatieve IBA) – burgerinitiatieven positief moeten benaderen wanneer zich vanuit de samenleving de behoefte aan verandering aandient. De rol van de overheid wijzigt dan inderdaad van de traditionele initiator naar facilitator zoals Hermans zegt (p. 265). Als dat succesvol verloopt, maar daarvoor zijn op de verschillende terreinen wel 'trekkers' nodig, draagt dat bij tot de broodnodige 'Lust auf Zukunft'. Die ontstaat niet direct door lezing van dit boek – hoe stimulerend en bijdragend

aan de bewustwording dit ook mag zijn – maar door de stapeling van successen en het actief uitdragen daarvan. Terecht wordt erop gewezen dat de terugbouwsuccessen niet alleen in het fysieke domein gezocht moeten worden (de term 'terugbouw' geeft daar wel aanleiding toe, reden waarom ik niet zo gelukkig ben met het voorstel). Vanuit de stellingname dat ontwikkelingen binnen het economisch domein niet beïnvloedbaar zijn, laat Hermans de economische dimensie bij zijn omschrijving van terugbouw buiten beschouwing. Ik vind dat niet terecht. Zonder een vitale regionale economie heeft terugbouw mijns inziens een te wankele basis. Vandaar dat de verschillende adviezen die de laatste jaren voor dit gebied zijn uitgebracht de economische ontwikkeling een cruciale rol toekennen. Het negeren van het belang van de economie gedurende lange tijd – een conclusie die ik op basis van eigen onderzoek trek – heeft in sterke mate bijgedragen aan de demografische krimp waarmee de regio nu is opgezadeld. Maar net als op andere terreinen van maatschappelijke ontwikkeling ontbreekt hier al veel te lang belangstelling, leiderschap en initiatief. Recentelijke successen op twee terreinen (toerisme en smart services) bewijzen dat ook hier, misschien wel juist hier, een bijdrage geleverd kan worden aan een broodnodige 'Lust auf Zukunft'. Daaraan kan ook dit boek bijdragen en om de achtergrond te kennen zeker ook het boek van Marcia Luyten, mits dit aanleiding is voor de noodzakelijke en niet-vrijblijvende discussie in brede kring (ook regionaal binnen Parkstad!) die uitmondt in concrete nieuwe initiatieven. Stad en regio hebben dat hard nodig en verdienen het.

Tenslotte: Hermans hanteert in zijn boek het begrip 'demografische transitie'. Een van de Nederlandse pioniers inzake transitie omschrijft dat begrip als een fundamentele verandering in de structuur, cultuur en werkwijze van een maatschappelijk systeem.³ De demografische transformatie die zich momenteel voltrekt, en in Heerlen en de rest van Zuid-Limburg vooruitloopt op wat andere delen van Nederland op termijn zullen ervaren, vraagt van de Nederlandse samenleving in zijn vele aspecten een transitie: een fundamentele verandering van de benadering. Ook zonder (mijns inziens abusievelijk) gebruik van de betiteling demografische transitie heeft Hermans met zijn boek een signaal afgegeven dat een transitie, een andere mind set nodig is om de vele problemen van stad en regio die daarmee verbonden zijn adequaat aan te pakken.

Noten

- 1 Met dank aan Roelof Braad voor enkele aanvullende opmerkingen.
- 2 A.C. Zijdeveld, *Steden zonder stedelijkheid* [Deventer 1983].
- 3 J. Rotmans, *In het oog van de vulkaan* [s-Hertogenbosch 2012], 235.

Sociaal Historisch Centrum voor Limburg Jaarboek LXI-2016

Redactie: Ad Knotter en Willibrord Rutten, Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Wbooks [Maastricht en Zwolle] 2016. ISBN 978 94 625 8164 7. 216p. Geïll. Prijs €19,95.

Onlangs verscheen het jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. In de boek wordt de aandacht van de lezer getrokken door een uitgebreid en rijk geïllustreerd artikel van Dirk van de Leemput met de titel *Ramen op rollen. Glazeniersarchieven in Nederland, België, de Verenigde Staten en Zwitserland*, over glazeniersarchieven en meer specifiek over kartons: de tekeningen op ware grootte die gebruikt worden bij het vervaardigen van glas-in-loodramen. Na een inleiding over de aanleiding van zijn onderzoek, namelijk de inventarisatie en ontsluiting van de collectie kartons van de Roermondse glazeniersdynastie Nicolas, gaat Van

de Leemput uitgebreid in op zijn onderzoek naar het verzamelbeleid en de wijze van archiveren en ontsluiten van dergelijke kwetsbare en zeer grote werktekeningen. Hij vergelijkt hierbij de werkwijze van het SHCL met de aanpak van drie andere instanties verspreid over de wereld: *Corning Museum of Glass* (Corning New York), *Vitrocentre* en *Vitromusée* (Romont, Zwitserland) en *KADOC* (Leven, België).

Bovendien komen hierbij ook de kartons van de beroemde Goudse glazen aan bod waarmee wordt geïllustreerd hoe in eerdere eeuwen werd omgegaan met de werktekeningen. Het was namelijk gebruikelijk om de kartons bij de ramen te bewaren. In Gouda is in de loop van de tijd dan ook veel gedaan om de kwetsbare tekeningen te behouden en te restaureren. Dit gebruik was in de tijd van Nicolas (vanaf 1857 tot de verkoop van het atelier aan Max Weiss in 1939) niet meer zo gebruikelijk, hoewel het soms nog wel voorkomt dat kartons worden aangetroffen in een kerkarchief, zoals bijvoorbeeld in Spekholzerheide van een raam van Jos Eggen uit de jaren 1950 dat het mogelijk maakt het door vandalisme gehavende raam in de oorspronkelijke staat te herstellen. Het artikel maakt ook nieuwsgierig hoe andere archieven dichter bij huis dergelijk materiaal hebben verzameld en geordend en hoe het wordt bewaard. Historisch Goud bijvoorbeeld beschikt over materiaal van de Heerlense kunstenaar en glazenier Eugène Laudy.

Naast dit uitvoerige artikel bevat het jaarboek ook bijdragen over de Maastrichtse sociëteit Momus, het afwijkende fietsgedrag in oostelijk

Zuid-Limburg, over het sociale profiel van de Limburgse mijnningenieurs, eigendomsverhoudingen in de verschillende mijnbouwgebieden in de Euregio Maas-Rijn en tot slot de 'uitvinding' van Limburg als een provincie met een eigen geschiedenis, taal en identiteit. (SvD)

Joodse onderduikers in Hoensbroek

Door: J.J.A. van den Berg [Hoensbroek 2016], uitgegeven door Heemkundevereniging Hoensbroek, 328 blz., geïll. in zwart-wit, ISBN 978 90 79766147, NUR 693, prijs € 19,95. Te koop via secretaris@heemkundehoensbroek.nl

Auteur Jan van den Berg startte in 2012 met zijn onderzoek naar Joodse onderduikers in Hoensbroek. Hij verzamelde zijn informatie aan de hand van onderzoek van archieven, boeken, kranten, tijdschriften en internet. Aan de hand hiervan heeft hij een groot aantal verhalen weten te reconstrue-

ren. Verder heeft hij contact opgenomen met nog in leven zijnde voormalige onderduikers, hun nabestaanden en met nazaten van de onderduikverlener. De verzamelde verhalen werden door hen gecontroleerd en waar nodig en gecorrigeerd en aangevuld. De op deze manier vastgelegde verhalen, 56 in totaal, vormen de kern van dit werk waarin de gebeurtenissen rondom de Joodse onderduikers centraal staan. In elk van de verhalen wordt in een kort bestek ook verteld over de onderduikverlener en verzetsmensen die betrokken waren bij het onderduikwerk.

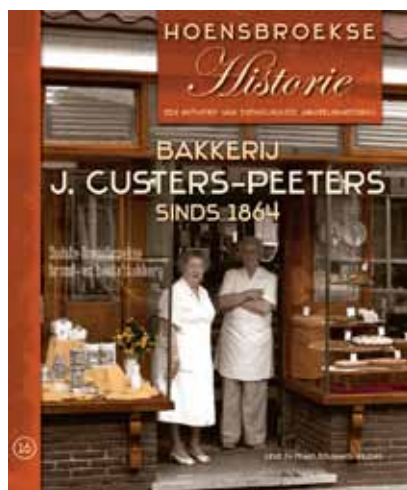
Tijdens de Tweede Wereldoorlog was Hoensbroek een toevluchtsoord voor een aantal Joden. Zij vonden onderduik bij Hoensbroekse gezinnen en velen wisten op deze manier uit handen van de Duitsers te blijven. Een aantal van hen werd helaas toch getraceerd en opgepakt waarna het onvermijdelijke transport volgde naar de vernietigingskampen. Na september '44 duurde het nog even eer de voormalige onderduikers naar huis konden omdat het nog tot mei 1945 zou duren eer de rest van Nederland ook bevrijd was.

Over deze episode in de Hoensbroekse geschiedenis was nog niet zo heel veel bekend. In het in 2015 verschenen boek *Leven rondom een synagoge* van prof. dr. Henk de Wolf is een lijst opgenomen met een aantal adressen in Hoensbroek waar Joodse burgers onderduik vond maar wat weten wij verder van de Joden die hier waren ondergedoken? Hoe heetten zij, waar kwamen zij oorspronkelijk vandaan en misschien nog belangrijker wat hebben zij meegemaakt en wat is er na de oorlog met hen gebeurd? Het boek bestaat uit een algemeen inleidend deel waarin de auteur ingaat op de Tweede Wereldoorlog en de Jodenvervolging in Nederland gevolgd door het deel waarin hij de 'Hoensbroekse' onderduikers en hun verhalen centraal stelt.

De inleiding en het eerste hoofdstuk van het boek zijn voorzien van voetnoten en er is een lijst met geraadpleegde bronnen opgenomen: archie-

ven, literatuur, websites en een lijst van personen met wie de auteur persoonlijk contact had. Verder bevat het een persoons- en plaatsnamenindex. Het boek is fraai vormgegeven en gebonden in een harde kaft.

Qua opzet en onderwerp doet het denken aan het al genoemde *Leven rondom een synagoge* uit 2015 waarin de geschiedenis van de Joden in Heerlen centraal staat. Met dit werk heeft Jan van den Berg een weinig bekend stuk Hoensbroekse geschiedenis terecht onder de aandacht gebracht. Voor een ieder die geïnteresseerd is in de recente Hoensbroekse geschiedenis is dit boek absoluut de moeite van het lezen waard! [AQ]

Hoensbroekse Historie no. 16: Bakkerij J. Custers-Peeters sinds 1864

Door: Lieke en Frans Boumans-Willems [Hoensbroek 2016], kleur geïll., 44 blz., ISBN/EAN: 978-90-823786-5-8. Prijs: € 7,50.

Verkrijgbaar in de boekhandel. Verkooppunten of bestellen via de webshop: www.hoensbroeksehistorie.nl

Sinds enige tijd alweer is deel 16 van Hoensbroekse Historie in de lokale boekhandel verkrijgbaar. Het onderwerp van dit nummer zal bij menige oudere Hoensbroekenaar nog wel een belletje doen rinkelen. Het gaat deze keer over bakkerij Custers-Peeters, gelegen in het centrum van het dorp aan het begin van de Nieuwstraat. Bakkerij Custers-Peeters was de oud-

ste brood- en banketbakkerij van Hoensbroek toen in 1994 het vuur in de oven definitief uitging. Dit familiebedrijf heeft 130 jaar bestaan en drie generaties bakkers oefenden er het bakkersambacht uit.

Na een korte inleiding over het bakkersambacht als zodanig nemen de auteurs ons mee terug naar de 19^e eeuw als Willem Custers (1823-1902) in 1864 in Hoensbroek als allereerste bakker zijn bakkerij begint aan de 'Vlatterstraat', tegenwoordig de Nieuwstraat. Na het overlijden van Willem volgt zijn zoon Neerdes (1868-1921) hem op. Neerdes laat in 1910 een bakkerij bouwen die tevens fungeert als winkel. Na diens overlijden op nauwelijks 53-jarige leeftijd komt zijn jongste zoon Sjef aan het roer van het bedrijf te staan en hij laat in 1929 achter het bestaande pand een vrijstaande bakkerij bouwen. In deze bakkerij werd, heel bijzonder in die tijd, een 2 pk elektromotor geplaatst waarmee de deegmachine aangedreven werd. In de loop van de jaren wordt er regelmatig aangebouwd en verbouwd.

Op het leven en werken van Sjef Custers, de bakker van de laatste generatie en grootvader van een van de auteurs, ligt de focus in het tijdschrift zoals zijn huwelijk met Nelly Peeters, de Tweede Wereldoorlog, de gang van zaken in de bakkerij en de winkel en het einde van het familiebedrijf.

Ook dit nummer is, zoals we dat intussen gewend zijn, schitterend geïllustreerd en voor de rechtgeaarde Hoensbroekenaar een 'must have'.

[AQ]

HOENSBROEKSE

Historie

EEN INITIATIEF VAN ENTHOUSIASTE AMATEURHISTORICI

Hoensbroekse Historie is het allereerste populair historisch tijdschrift over de geschiedenis van Hoensbroek, geschreven en vormgegeven door vier enthousiaste amateurhistorici die uit pure liefde voor de meest uiteenlopende onderwerpen bestuderen.

Kijk voor verkooppunten op onze website. De tijdschriften zijn ook te bestellen via de webshop.

www.hoensbroeksehistorie.nl

Scherp.

Een goede drukker. Met scherpe prijzen. Daar kun je ons op aanspreken. We zijn weliswaar niet altijd de goedkoopste maar onze prijzen zijn beslist redelijk. Helemaal als je onze service meeweegt: daar kunnen de meeste internetdrukkers nog een puntje aan zuigen. Afleveren op meerdere adressen, proefcontrole, voorraadbeheer, kleurconsistentie, papiercollectie ter inzage, deskundig advies, en elk denkbare combinatie van papier, bedrukking en afwerking is mogelijk. Laat ons maar rekenen. We zullen je blij verrassen. Bij Schrijen-Lippertz. Drukkers.

www.schrijen-lippertz.nl

Drukkers.

Schrijen-Lippertz